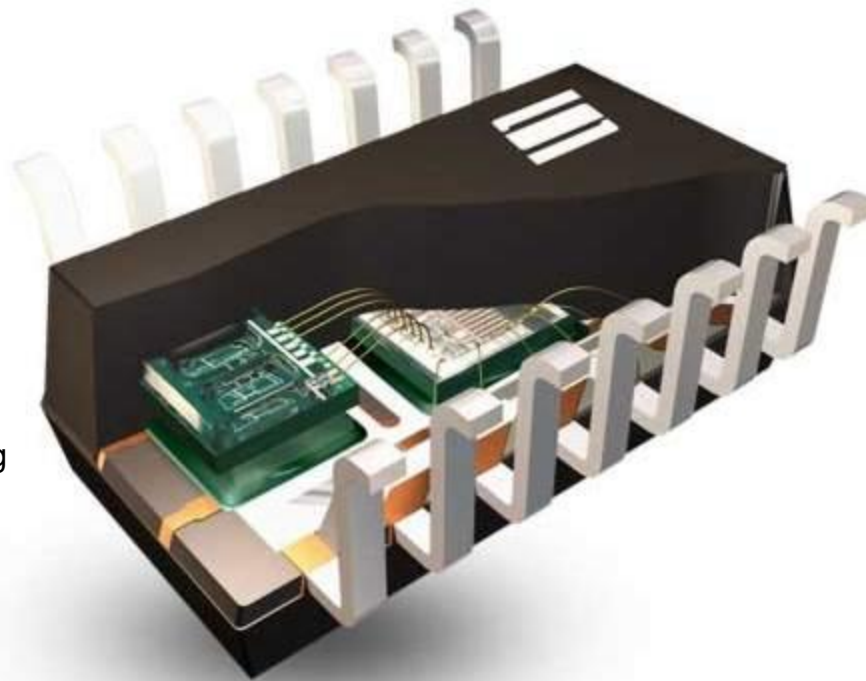

MENA1001; Materialer, energi og nanoteknologi - Kap. 9

Fysikalske egenskaper og funksjonelle materialer

Optiske
Magnetiske
Dielektriske
Elektriske

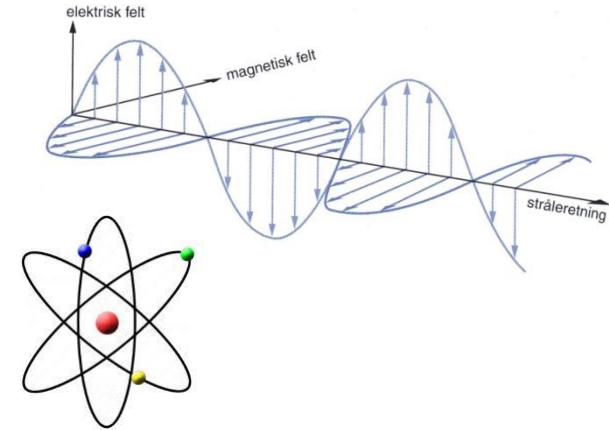
Termodynamiske
Katalytiske

Truls Norby
Kjemisk institutt/
Senter for Materialvitenskap og
Nanoteknologi (SMN)
Universitetet i Oslo
FERMiO/Forskningsparken
Gaustadalleen 21
NO-0349 Oslo

truls.norby@kjemi.uio.no

Optiske egenskaper

- Hva ved et materiale er det som gir materialet dets optiske egenskaper?
- Lys – fotoner - er elektromagnetisk stråling
- Elektroner i materialer er ladning i bevegelse
- Ladning i bevegelse genererer et magnetisk felt
- Elektroner i bevegelse avgir eller kan oppta elektromagnetisk stråling og energi, eller de kan reflektere strålingen.
- Det er elektronene i materialet som gir det dets optiske egenskaper

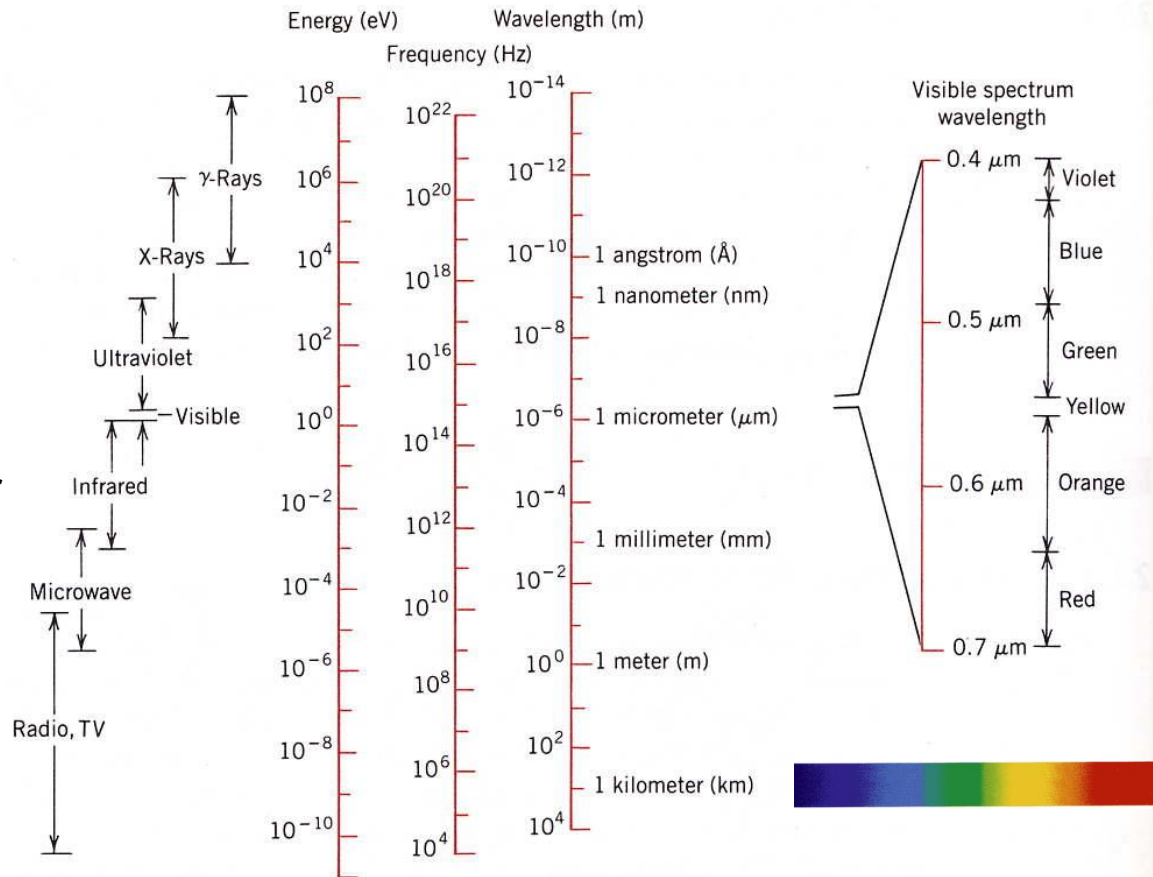
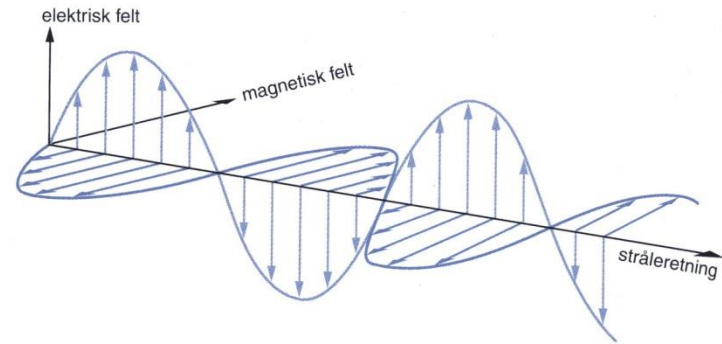
Optiske egenskaper; Lys

- Lys er kvantifisert elektromagnetisk stråling

- Energi
$$E = hf = \frac{hc}{\lambda}$$

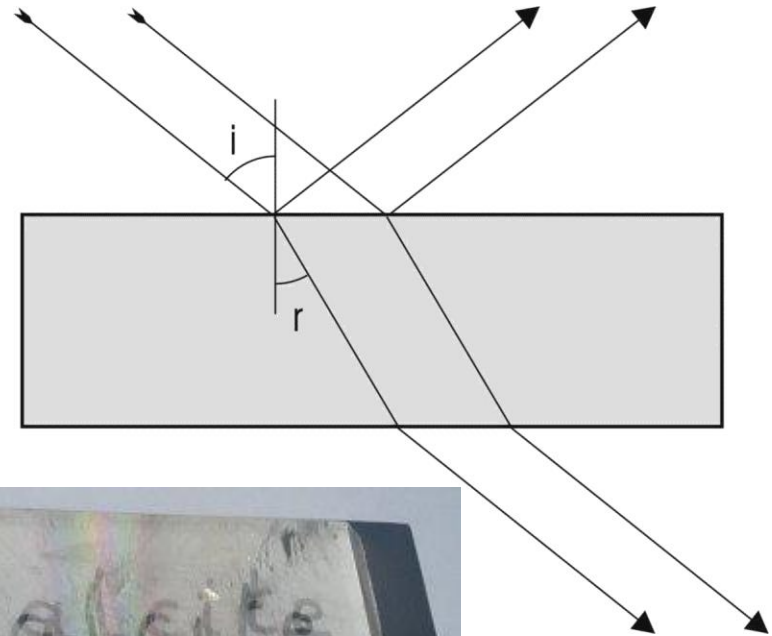
- Farge, frekvens, bølgelengde

- Polarisert lys:
Elektromagnetisk bølgevektor har dominant retning

Refleksjon, absorpsjon, transmisjon, brytning

- $I_R + I_T + I_A = I_0$
- $R + T + A = 1$
 $R = I_R/I_0$ reflektivitet,
 $T = I_T/I_0$ transmittivitet
 $A = I_A/I_0$ absorbtivitet

- Brytningsindeks n:

$$n = c/v = \sqrt{\epsilon_r}$$

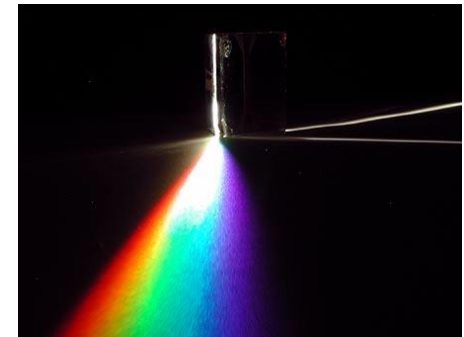
$$\text{Snell: } \frac{\sin r}{\sin i} = \frac{v_r}{v_i}$$

(= n hvis i = vakuum).

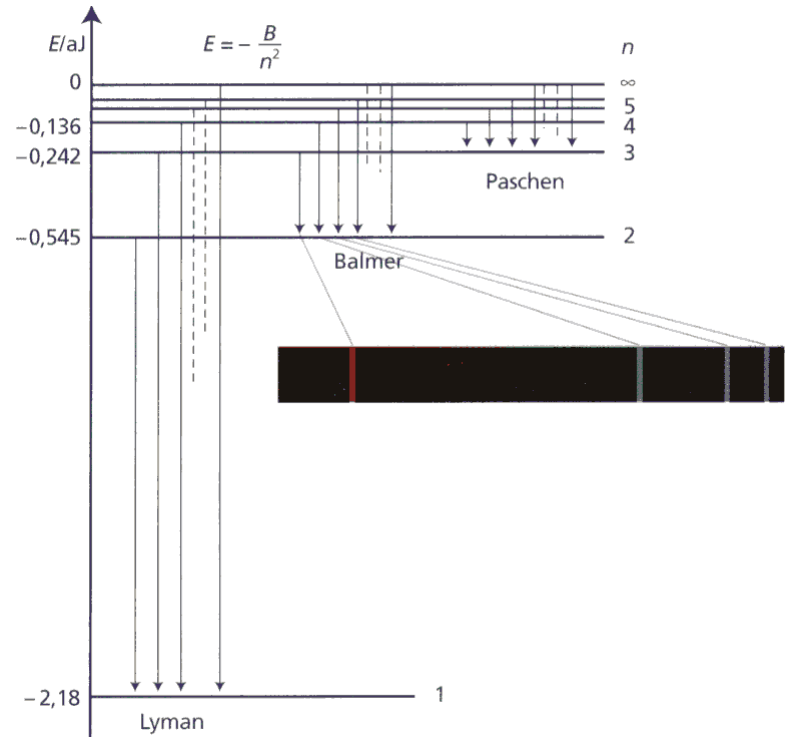
Fermat: Lyset tar raskeste vei

- Dobbeltbrytning
  - forskjellig lyshastighet i forskjellige retninger
- Dispersjon, aberasjon
  - Kortbølget lys har høyere brytningsindeks n

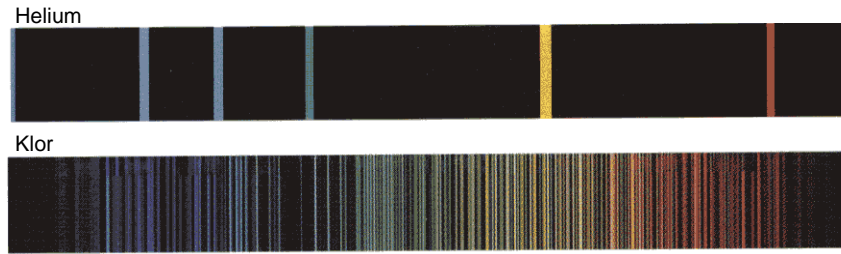

Emisjon og absorpsjon – elektroniske overganger

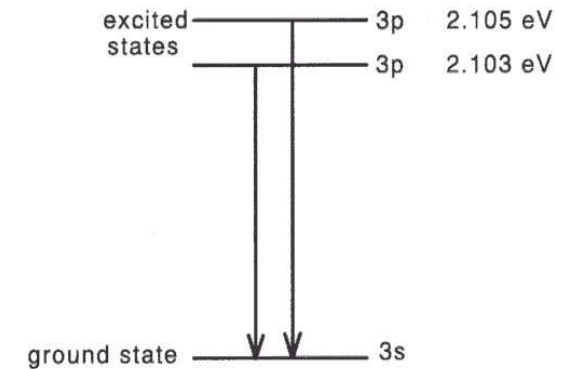
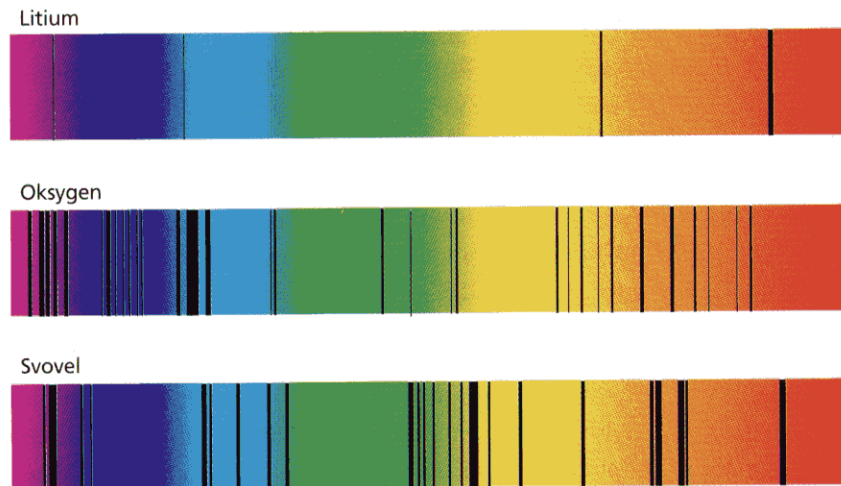
- Gasser
  - Atomer
    - He, Ne, Xe, Ar
    - Na, K, Ca, Sr, Ba
  - Enkle molekyler
    - H₂
  - Skarpe topper/linjer i spektre

Emisjon

Absorpsjon

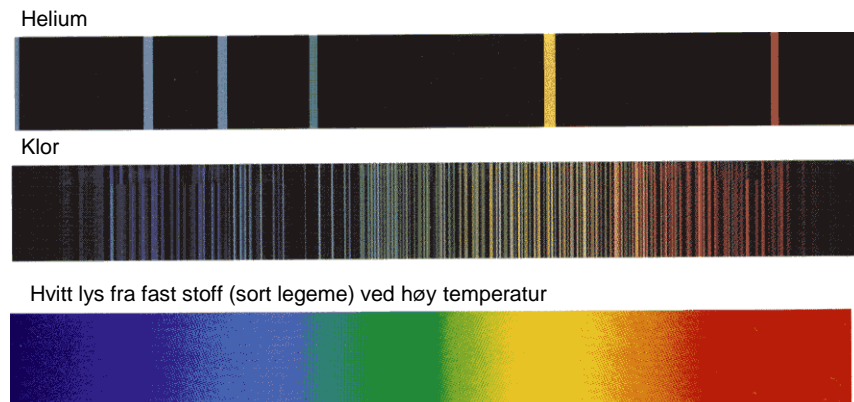
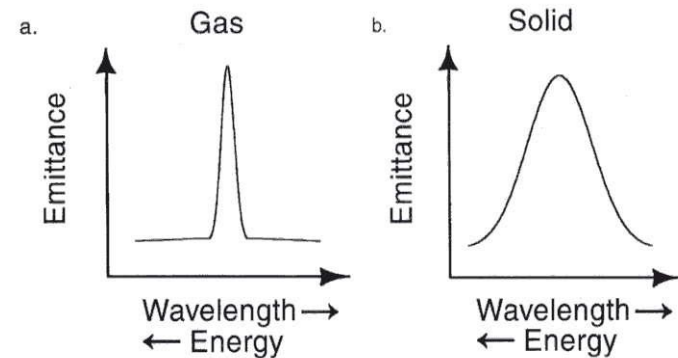
Emisjon og absorpsjon – elektroniske overganger, forts.

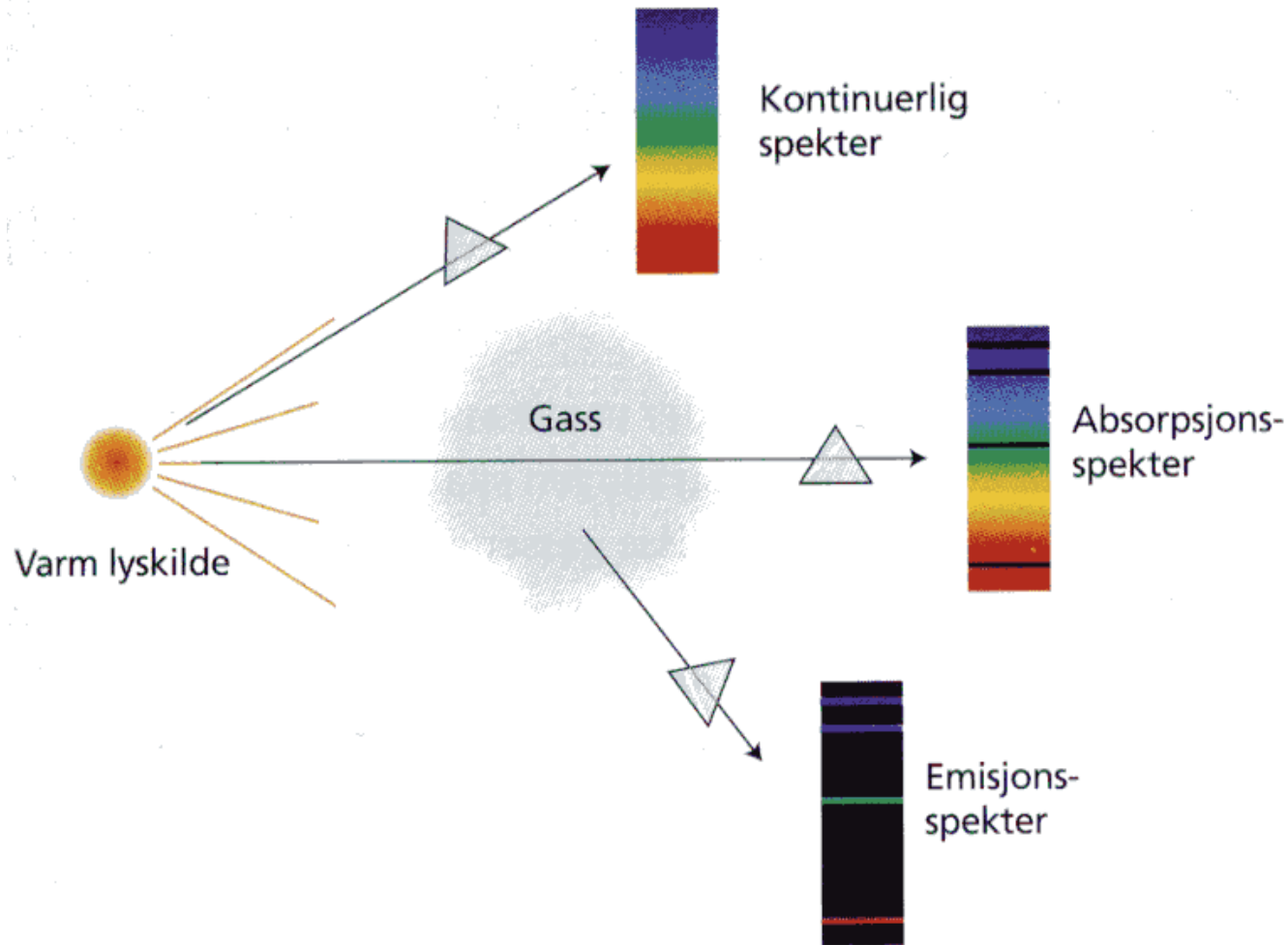
- Større molekyler og kondenserte faser

- Tettere energitilstander
- Reabsorpsjon og –emisjon
- Brede topper i spektre
  - Sorte legemer
    - absorberer alt
    - emitterer over stort spektrum
  - Metaller
    - absorberer alt i løpet av 100 nm
    - reemitteres med samme bølgelengde
  - Ioniske stoffer
    - Stor båndgap: Transparente
    - Lite båndgap: Fargede

Unntak: ITO

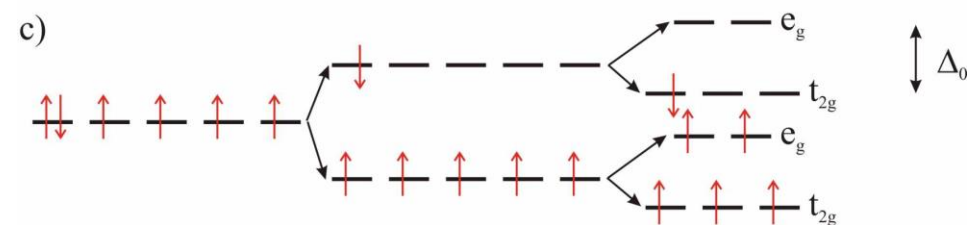
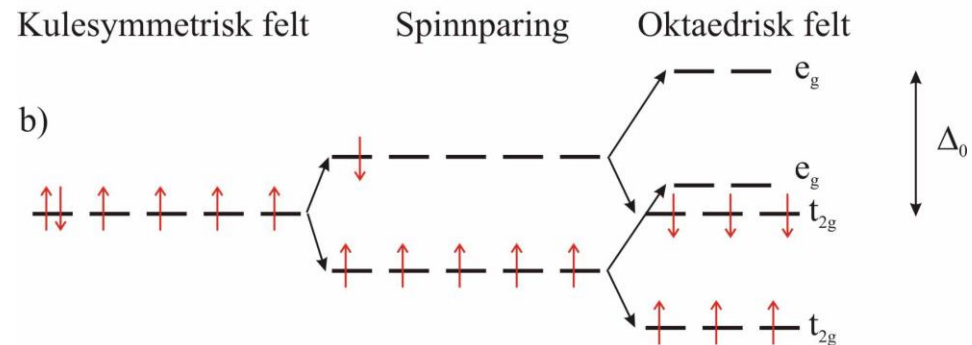
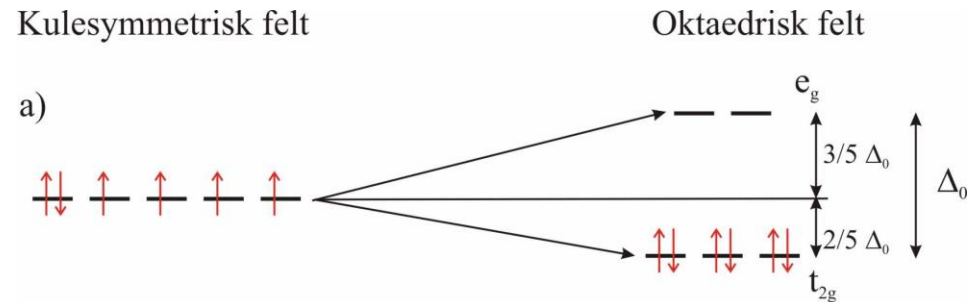
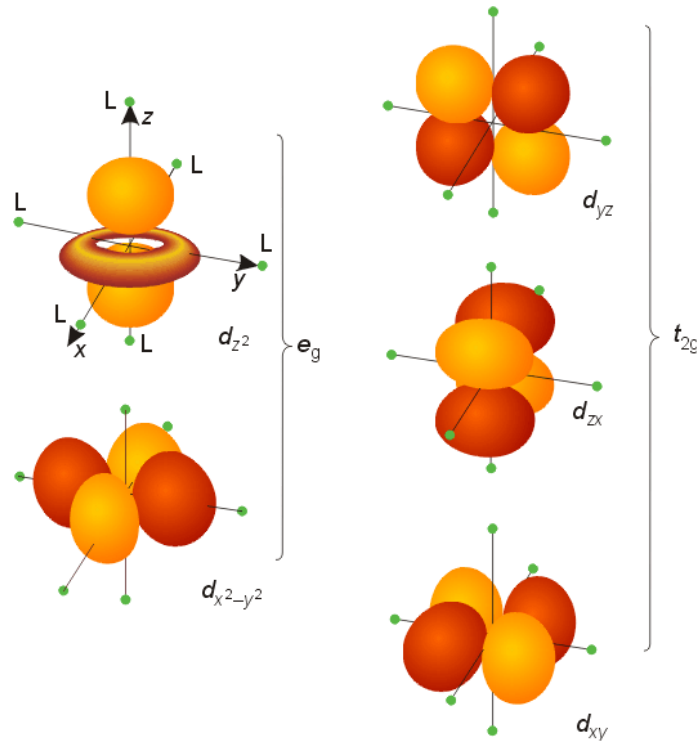

Emisjon og absorpsjon – skjematisk oppsummering

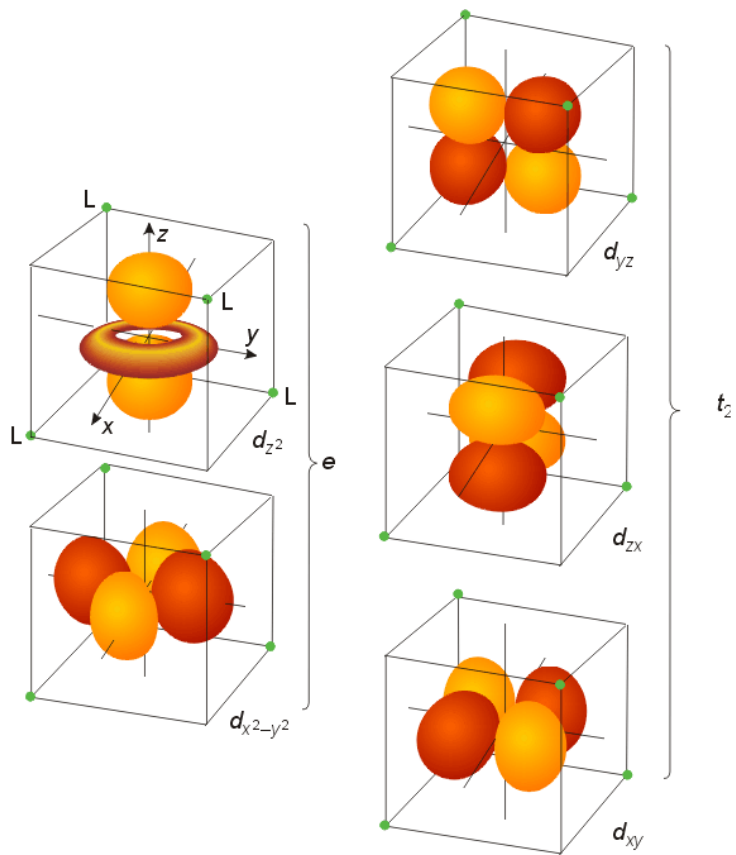
Farge på d-metallioner; oktaedrisk ligandsymmetri (ikke pensum)

- d-elektronene i utgangspunktet samme energi
- Ligander påvirker d-orbitalene forskjellig (elektrostatisk krefter)
- d-orbitalenes energier splittes, for eksempel t_{2g} og e_g
- Eksempel: $[\text{Cu}(\text{H}_2\text{O})_6]^{2+}$
  - Cu^{2+} et et $3d^9$ -kation
  - 9 d-elektroner: 6 i t_{2g} , 3 i e_g
  - 1 ledig plass i e_g
  - Et t_{2g} -elektron kan eksiteres ved absorpsjon av energi fra lys. Komplekset blir blått!

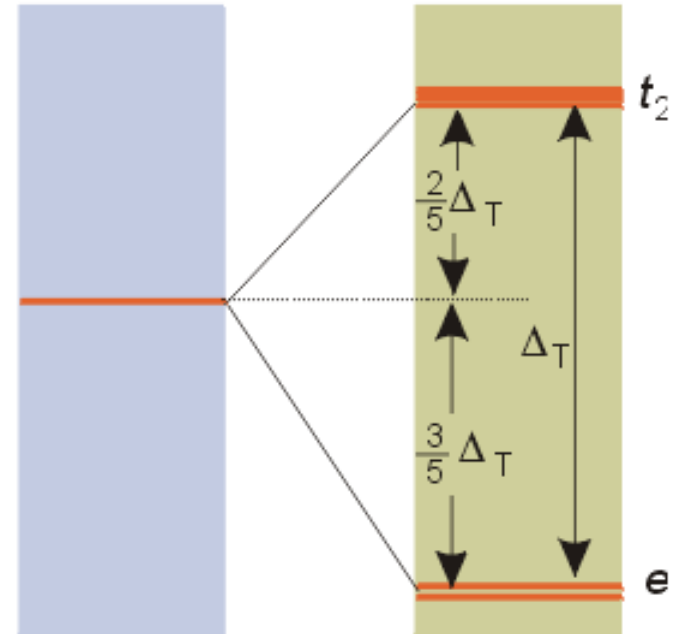

d-metallioner; tetraedrisk ligandsymmetri (ikke pensum)

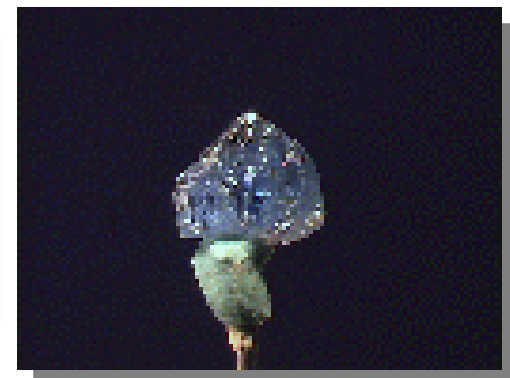
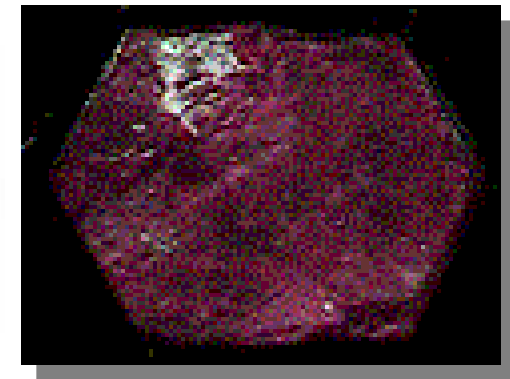
Spherical environment

In tetrahedral crystal field

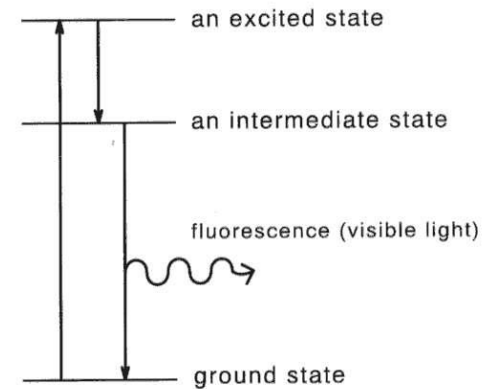

d-metallioner med delvis fylte orbitaler gir ofte farge

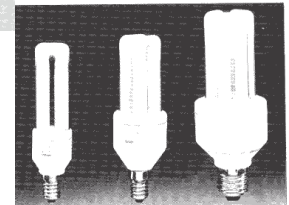
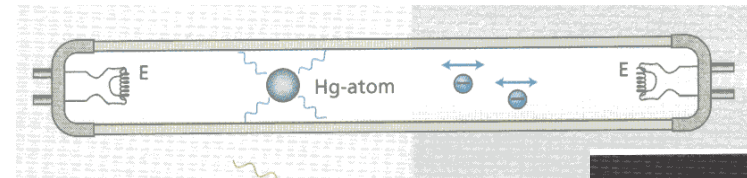
- Rent Al_2O_3 er fargeløst
  - ”korund”
- Cr^{3+} -ioner løst substitusjonelt
  - Defekt: Cr_{Al}^x
  - O^{2-} -ionene er ligander
  - Cr^{3+} er et $3d^3$ -ion; farget
  - rødt, ”rubin”
- Ladningsoverføring:
 $\text{Fe}^{2+} + \text{Ti}^{4+} = \text{Fe}^{3+} + \text{Ti}^{3+}$
  - Blå ”safir”

Luminescens

- Ikke-termisk (kald) emisjon
  - Eksitasjon ved stråling i eller utenfor synlig område
    - Rask deeksitasjon; *fluorescens*
      - Lysstoffrør
    - Langsom deeksitasjon; *fosforescens*
      - Selvlysende skilt
      - TV- og dataskjermer
  - Eksitasjon ved kjemisk reaksjonsenergi; *kjemiluminescens*
  - Eksitasjon ved biokjemisk reaksjonsenergi; *bioluminescens*
    - Lysende insekter; ildflue, sankthansorm
    - Dypvannsfisk
      - Energi: luciferin. Enzym: luciferase
  - *Elektroluminescens*
    - lysdioder

Hvitt lys fra lysdioder

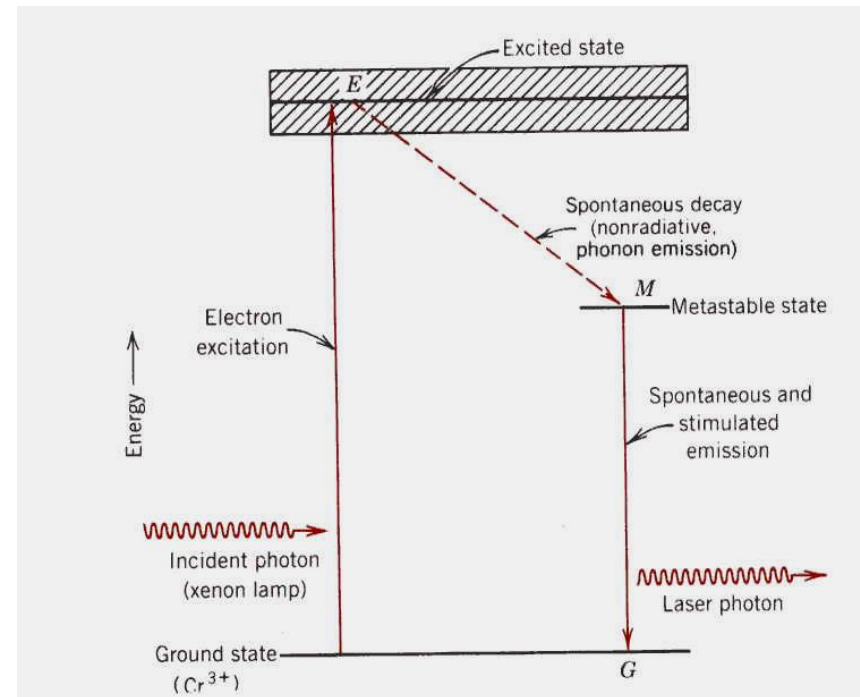
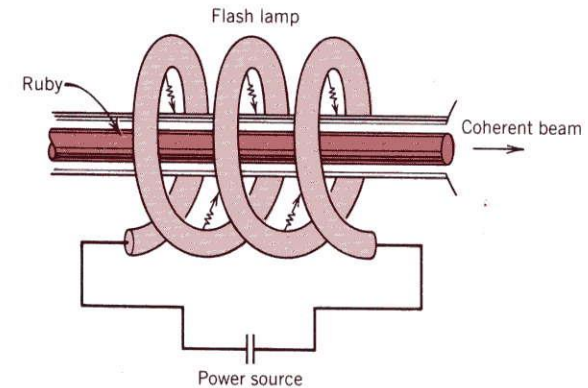
- Blande lys fra rød+blå+grønn

eller
- UV LED + luminescerende belegg

LASER

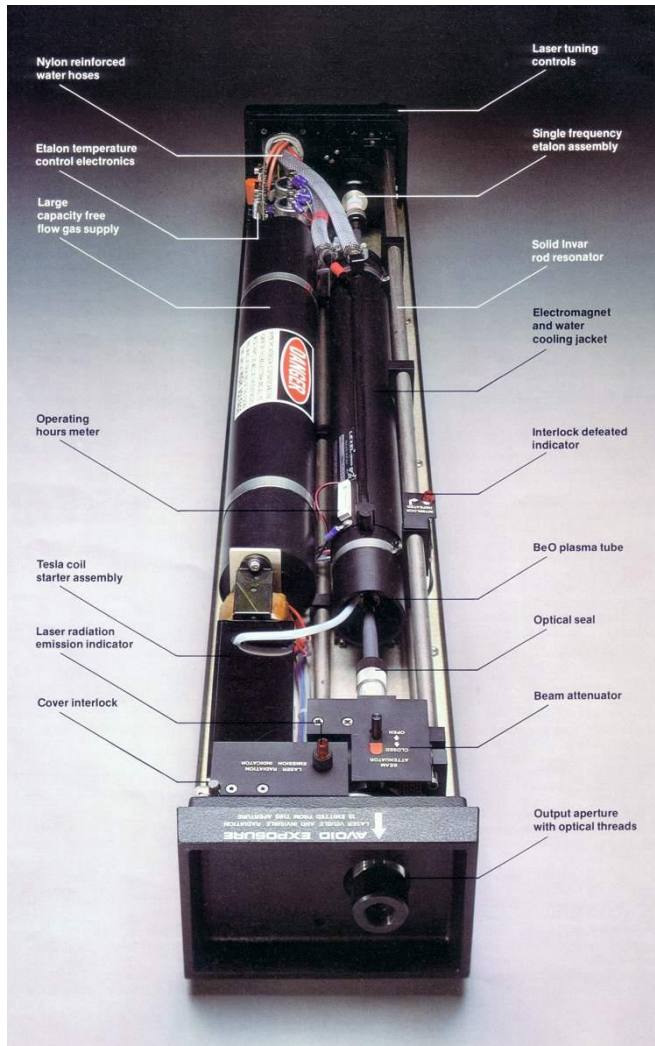
Light Amplification by Stimulated Emission of Radiation

- Elektroner eksiteres i en krystall eller et gassvolum ved ekstern stimulus og energikilde
- Faller ned i en metastabil tilstand
- Samles opp over "lang" tid
- Lysbølge passerer frem og tilbake, med sølvspeil i planslipte ender.
- Stimulerer "ras" av metastabile elektroner, og *koherent* avgivelse av *monokromatisk, polarisert* lys
- Lyset tas ut ved at ett av speilene er semitransparent

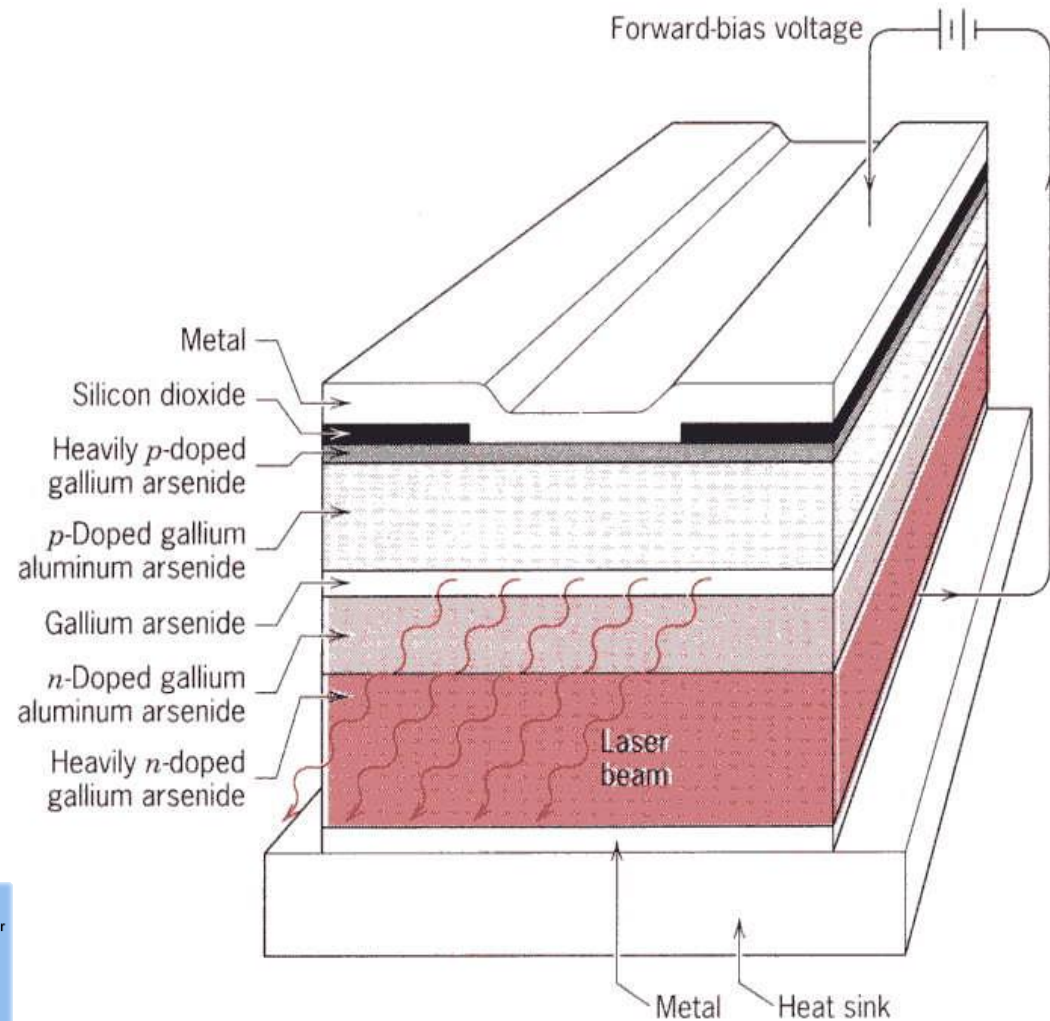
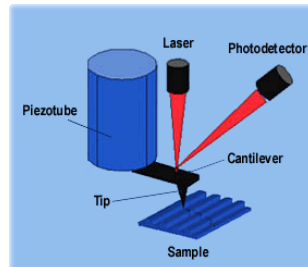

Lasere

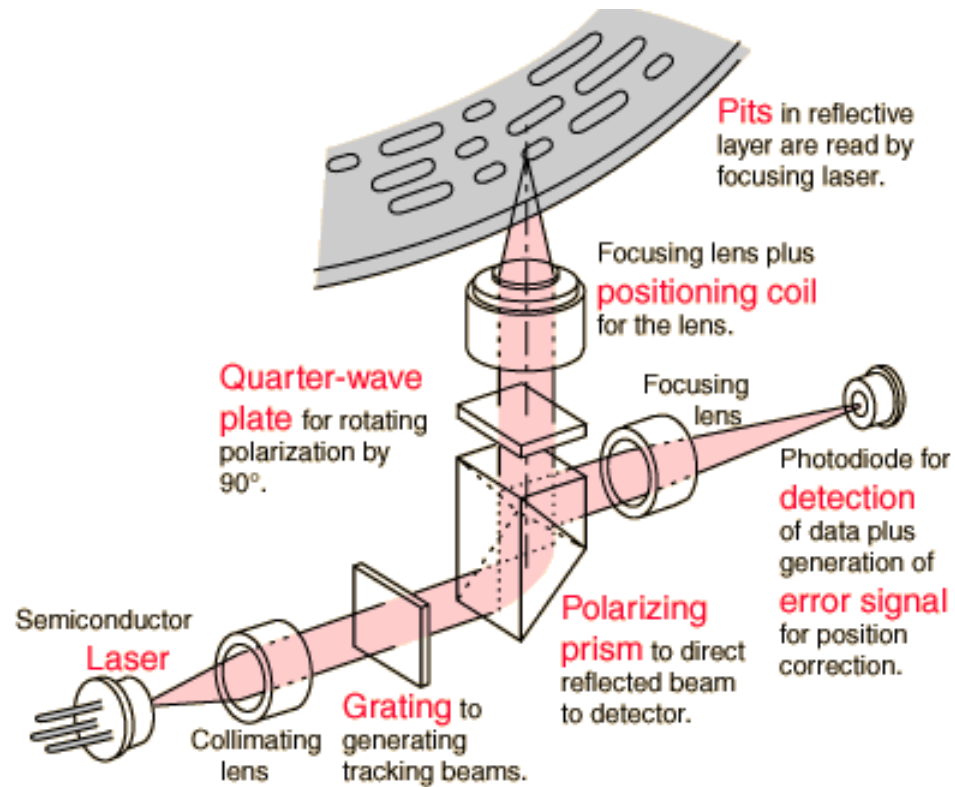
Halvleder-laser

- Spenning over udopet GaAs, formidlet med n- og p-dopet GaAs elektroder injiserer elektroner og hull over båndgapet.
- Det passerende lyset stimulerer rekombinasjons-ras over båndgapet: Lys!
- CD-spillere
- SPM
- OSV...

Laseren i CD-spillere

Vibrasjonelle overganger

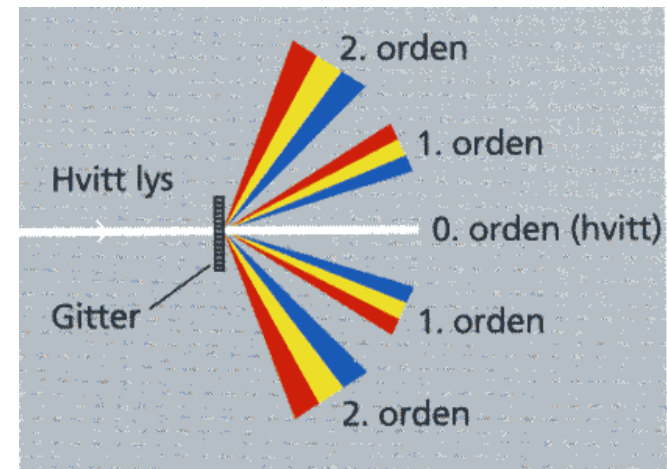
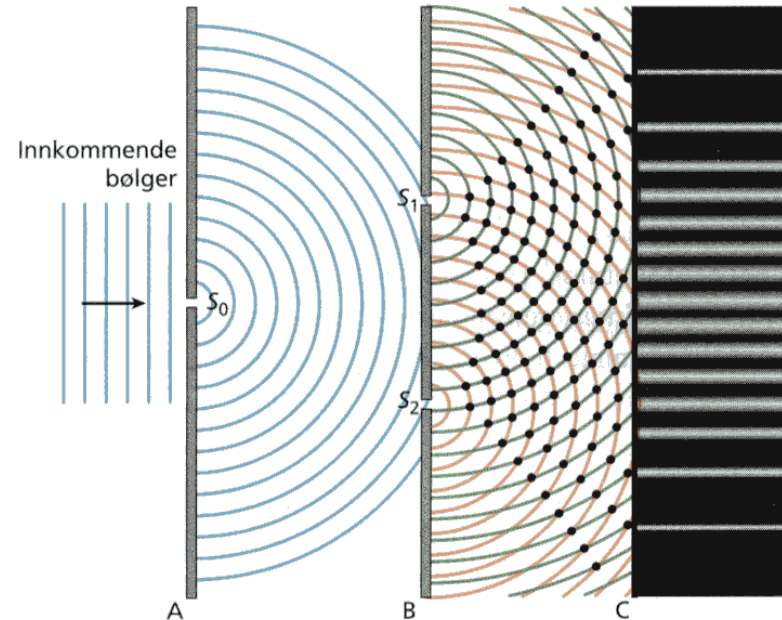
- Atomære/molekylære vibrasjoner kan også absorbere lys, men ved lavere energier
  - For det meste IR; påvirker ikke synlig farge
  - Noe synlig rødt lys kan absorberes i noen tilfeller
  - Gjelder for eksempel hydrogenbindinger
  - derfor fremstår vann og is som svakt blått i tilstrekkelige tykkelser

...men slike farger har ofte like mye med himmelen å gjøre.....

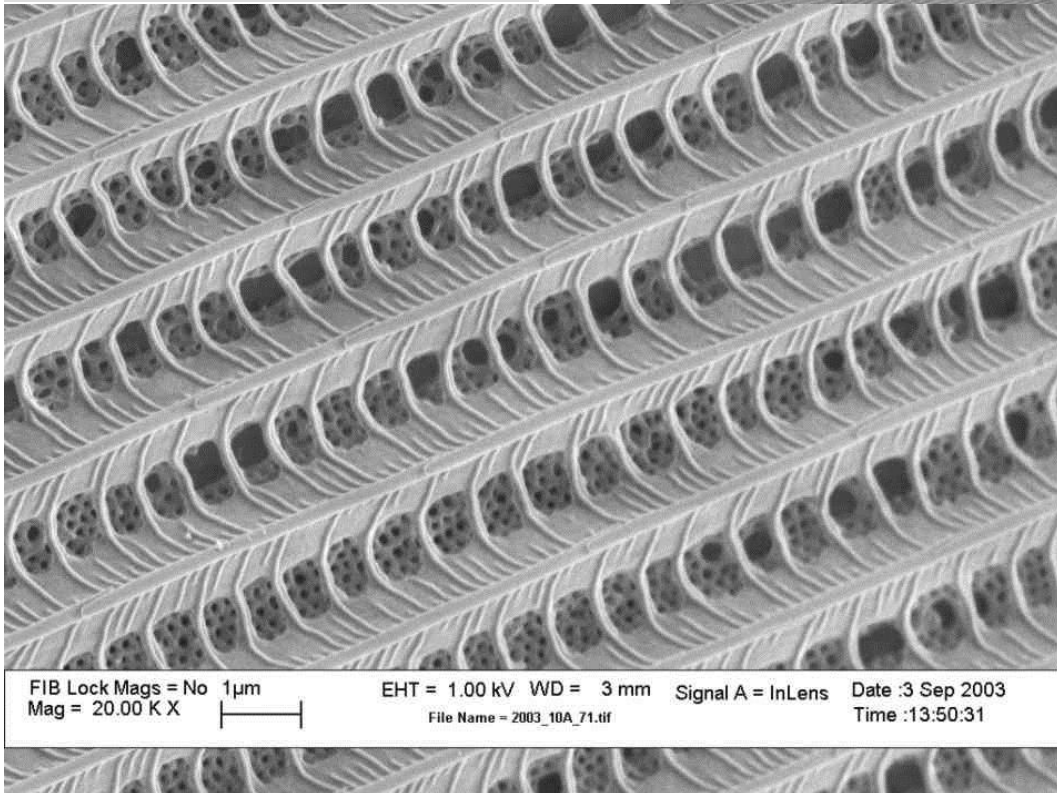
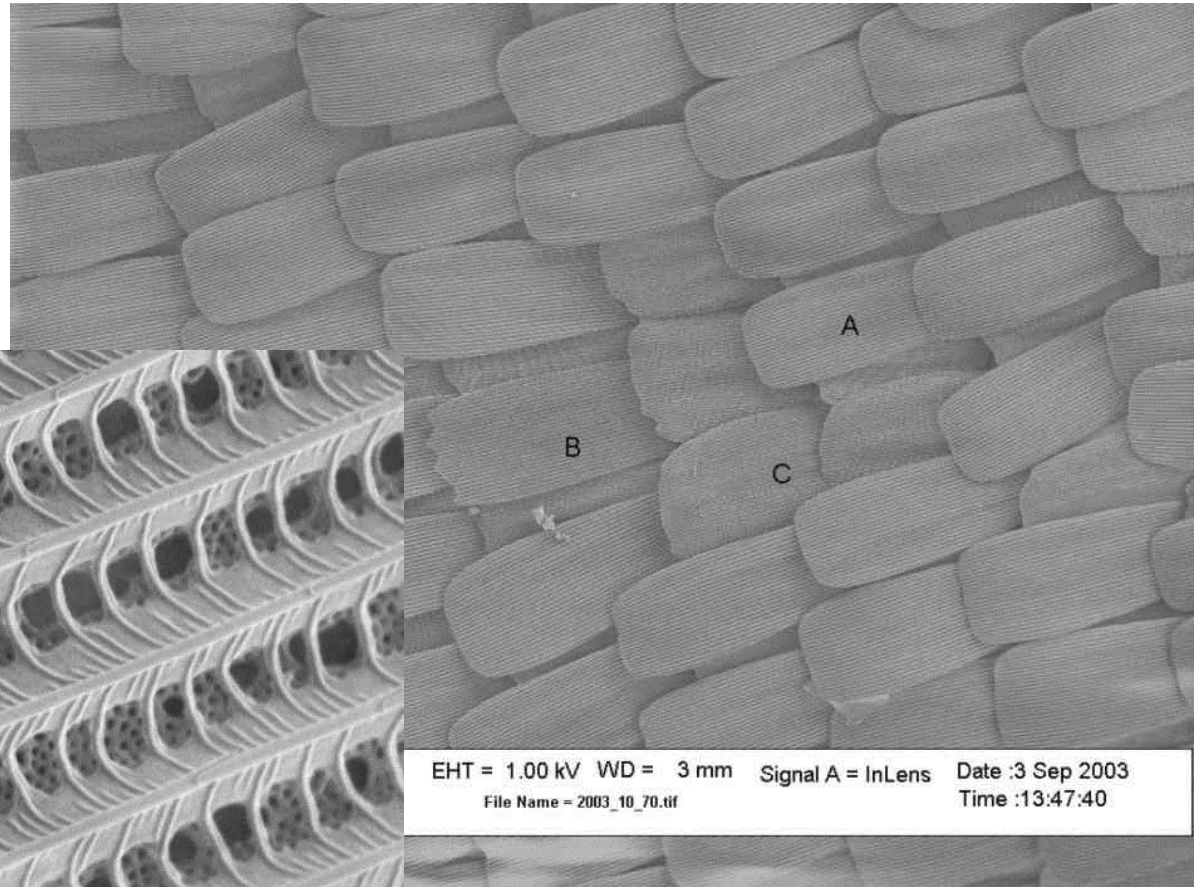

Spredning, interferens; diffraksjon

- Lysbølger spres av atomer
  - Faste legemers kanter
  - Gjennomskinnelige stoffer
- Interferens mellom spredte bølger
  - To eller flere regulært plasserte spalter
  - Andre regulært ordnede strukturer
  - Krystallgitter
  - (samme effekt som i røntgen-diffraksjon for strukturbestemmelser)
- Store bølgelengder spres med høyere vinkel enn små

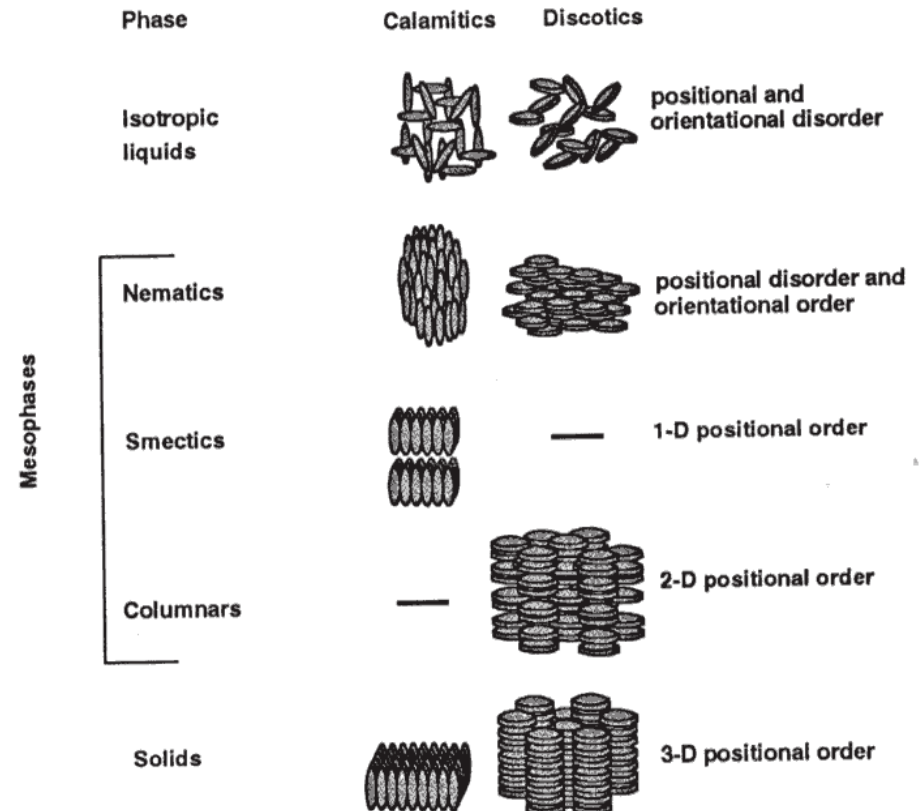
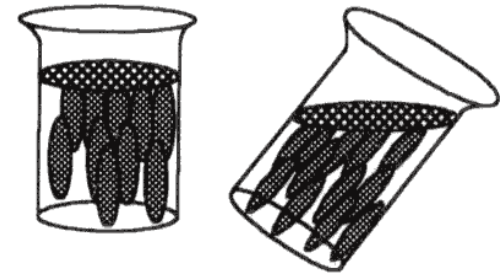
Eksempel: fotoniske sommerfuglvingeskjell; kan vi lage tilsvarende strukturer?

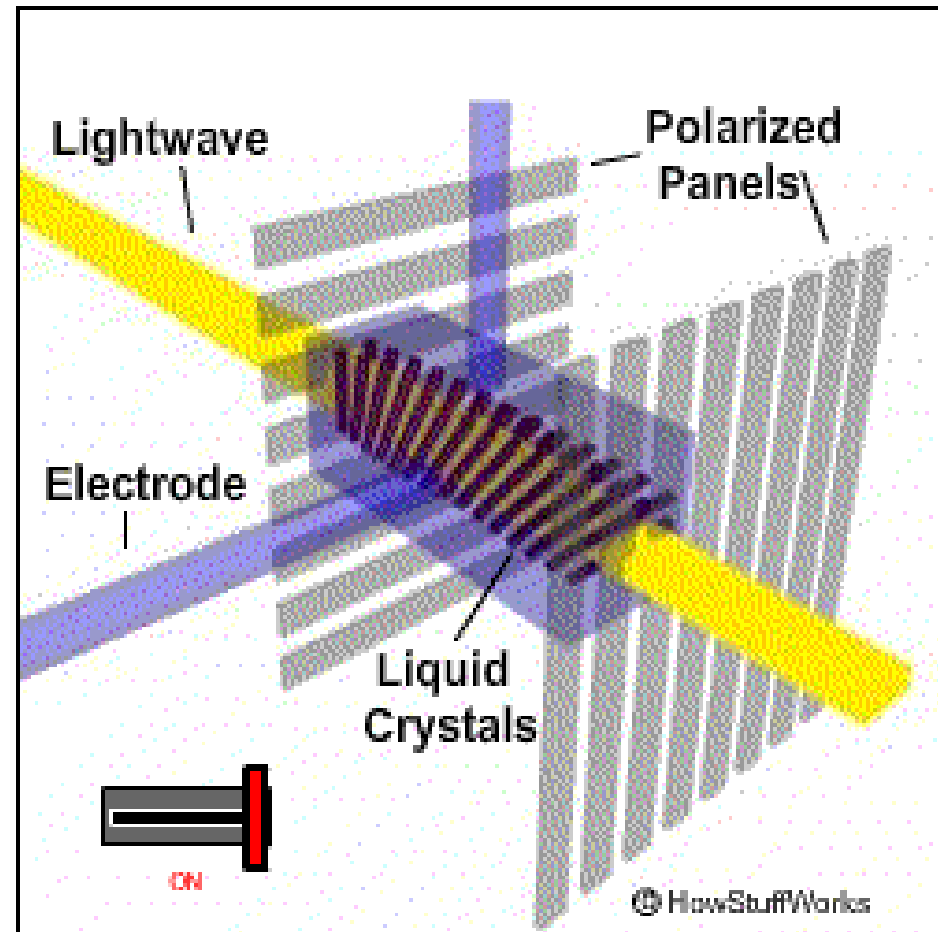

Flytende krystaller (Liquid crystals, LC)

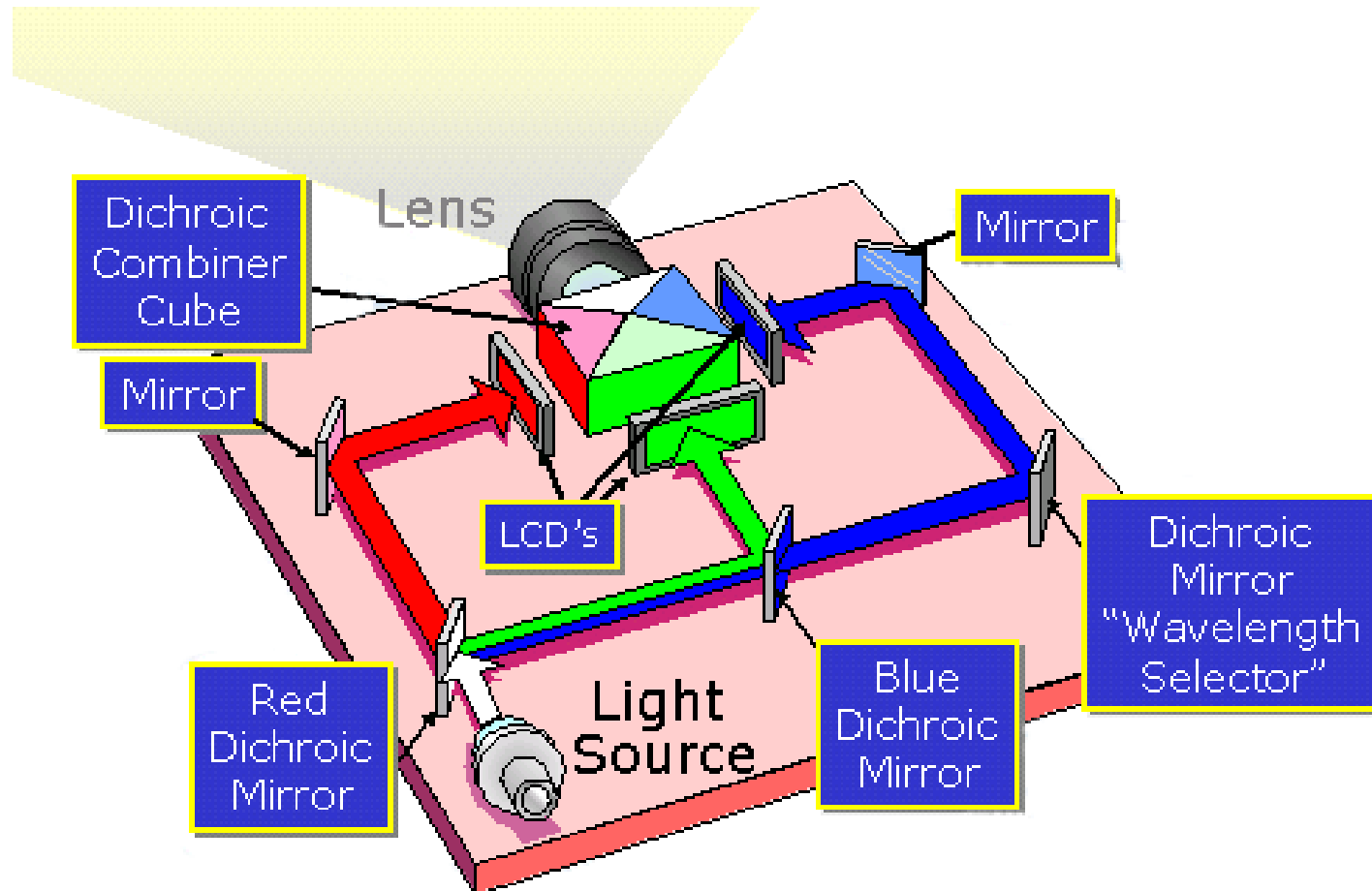
- Molekyler flyter, men er ordnet
- Hvis polare/ladete kan de ordnes og/eller roteres med elektrisk felt
- Kan påvirke gjennomgang av lys
- Spredning av lys
- Diffraksjon/fargesplitting
- Anisotrope (flate, avlange) fargestoffer kan blandes inn; roterer med LC
- Farge slås "av" og "på"

LCD

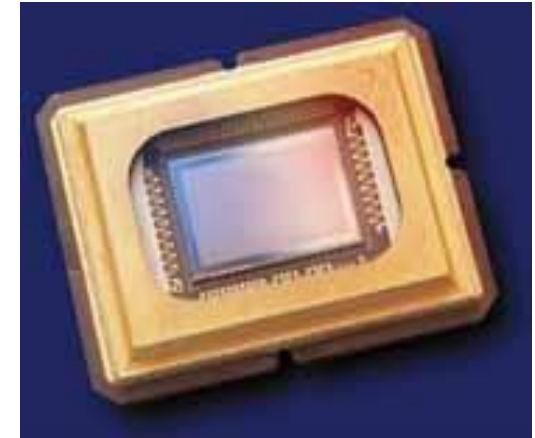
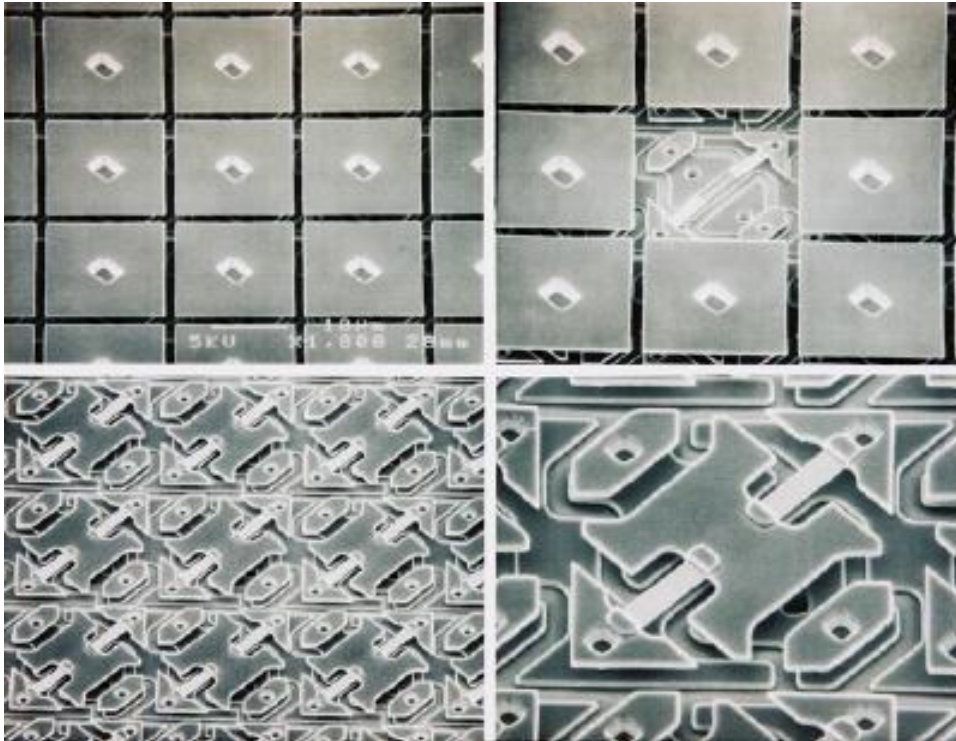
LCD-videoprojektør

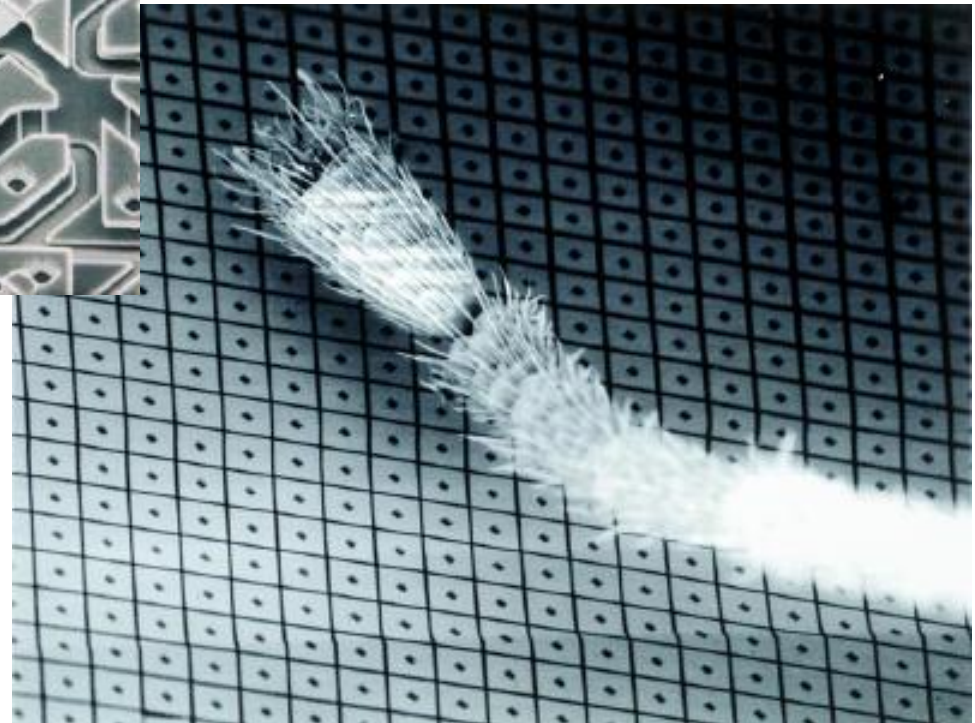
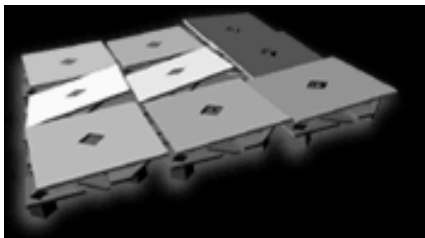

Nye display-teknologier

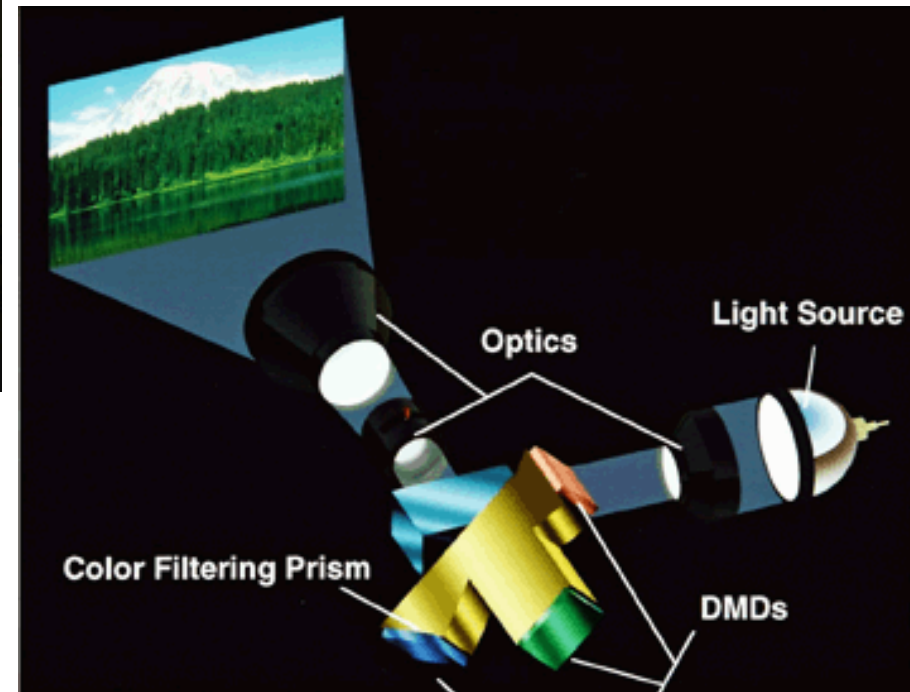
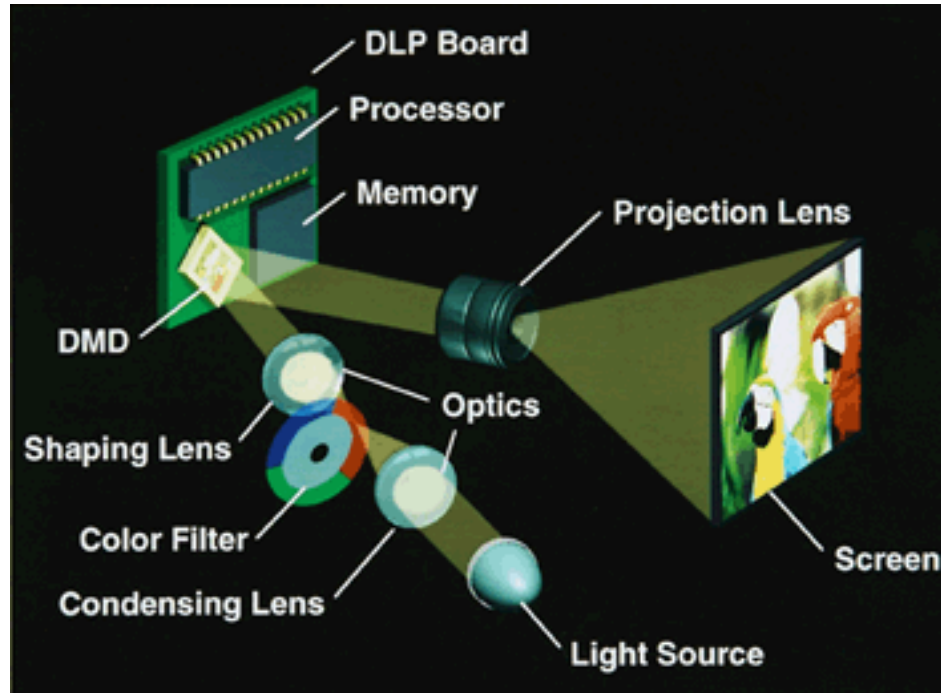
Digital Mirror Device (DMP)

Micro ElectroMechanical
System (MEMS)

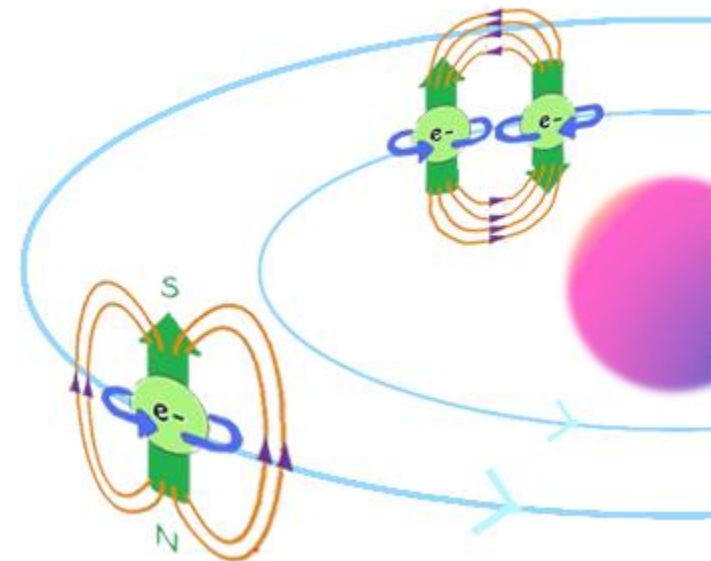

Nye display-teknologier (DMD)

Magnetiske egenskaper

Magnetisme og respons på magnetisk felt har opphav i elektronenes *spinn*

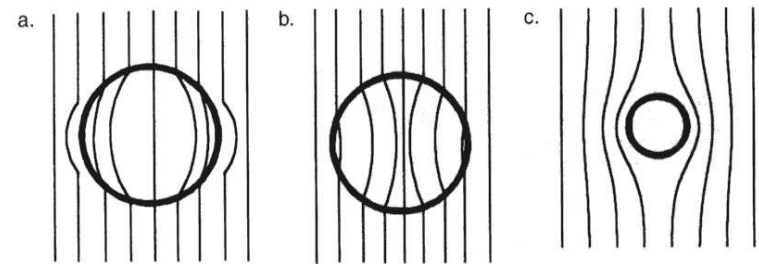
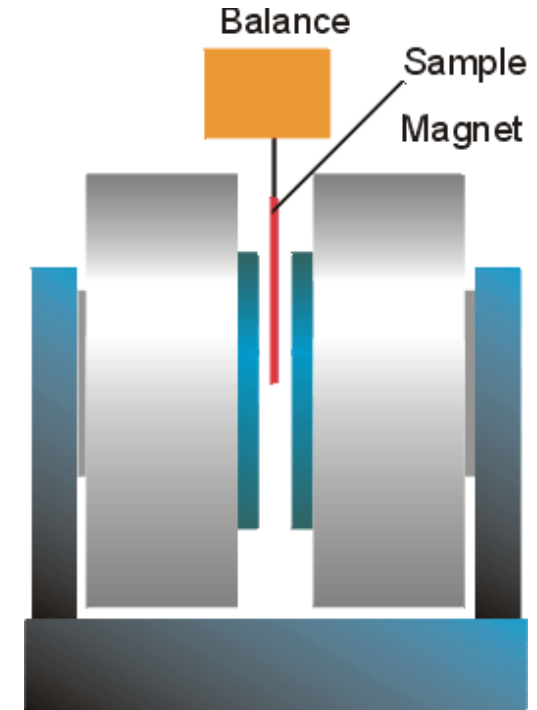

Magnetiske egenskaper

- Magnetfelt oppstår rundt ladninger i bevegelse – eks. netto spinn eller strøm
- Magnetfeltet har feltstyrke H med enhet A/m
- Et magnetfelt inducerer en magnetisk flukstetthet B med enhet T (tesla):

$$\vec{B} = \mu \vec{H} = \mu_0 (1 + \chi) \vec{H}$$

- Flukstetthet (induksjon) B er proporsjonal med magnetisk feltstyrke H .
- Faktoren μ kalles permeabilitet
- μ_0 er vakuumpermeabiliteten
- Magnetisk susceptibilitet χ sier noe om mediets (materialets) relative evne til å indusere fluks
- Susceptibilitet og magnetisering kan være svakt negative (diamagnetisk), eller positive (paramagnetisk)

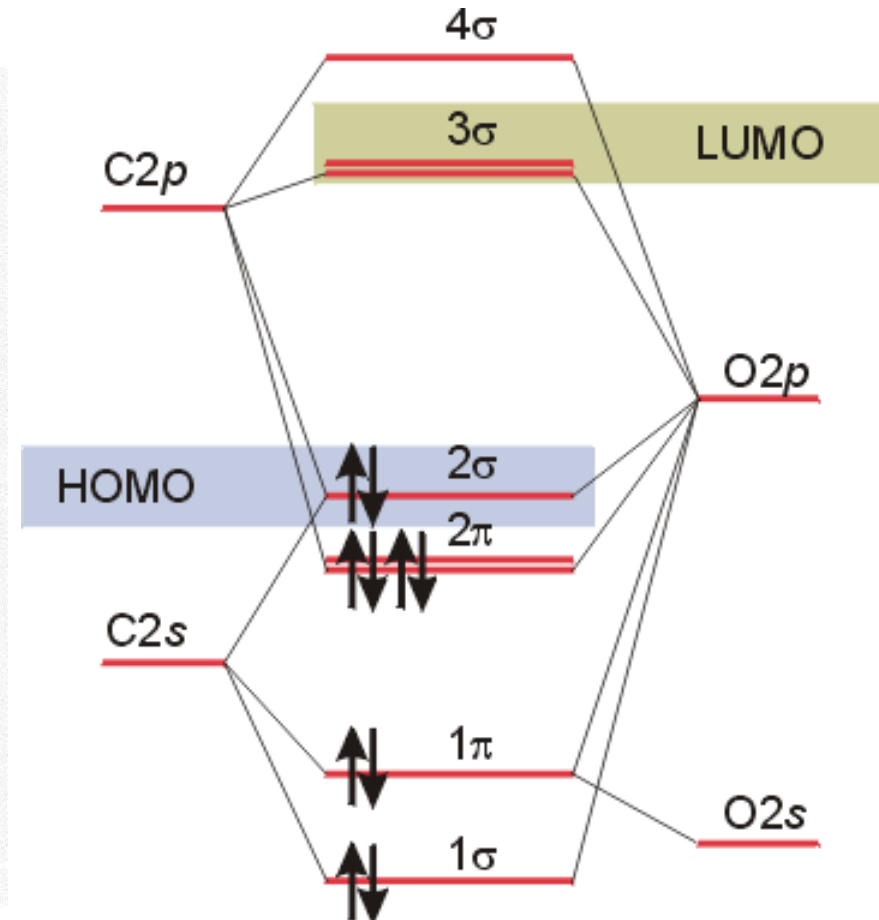
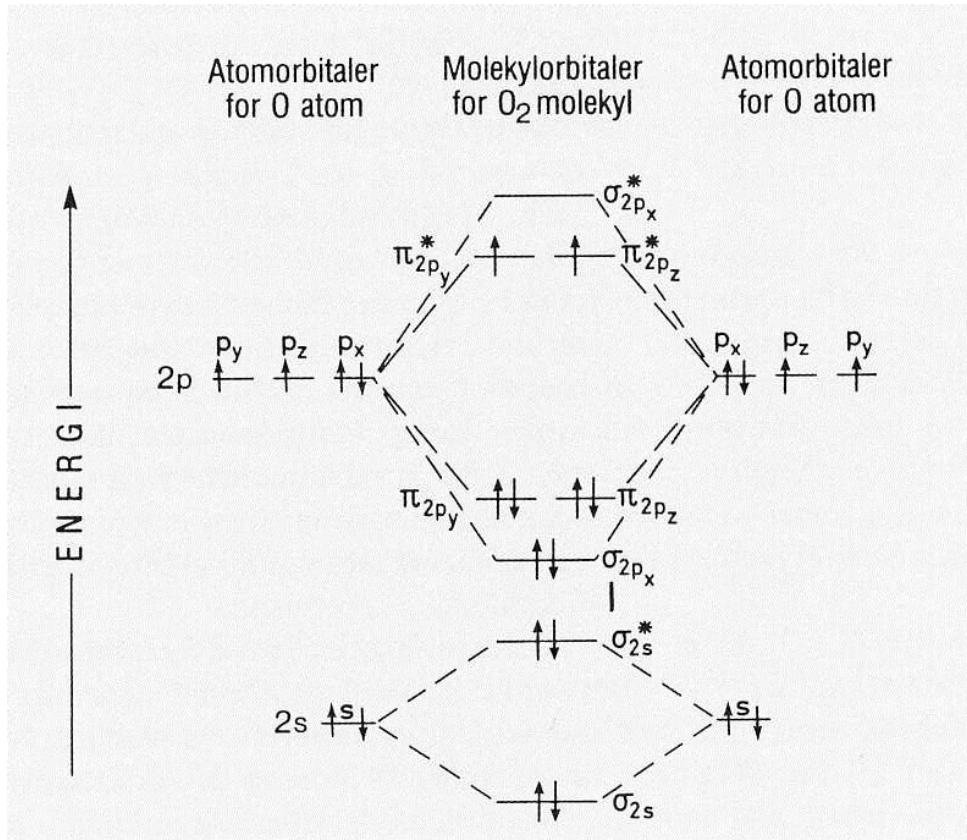

Diamagnet, paramagnet og superleder i magnetisk felt.

Opphav til magnetisme – netto spinn

Eksempel fra molekylorbitaler; O₂ (paramagnetisk) og CO (diamagnetisk)

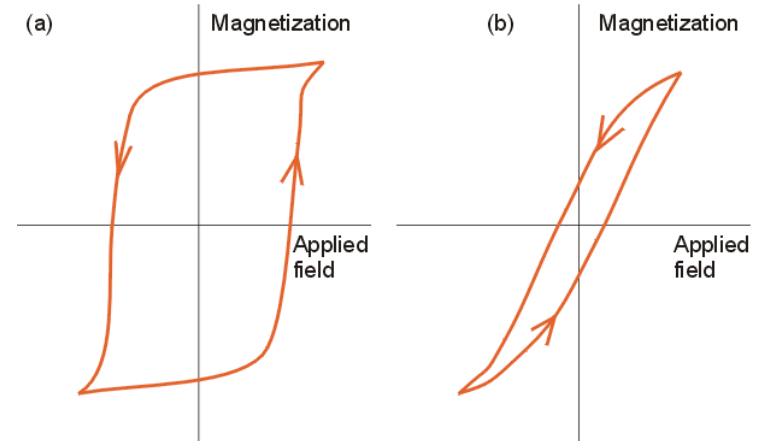
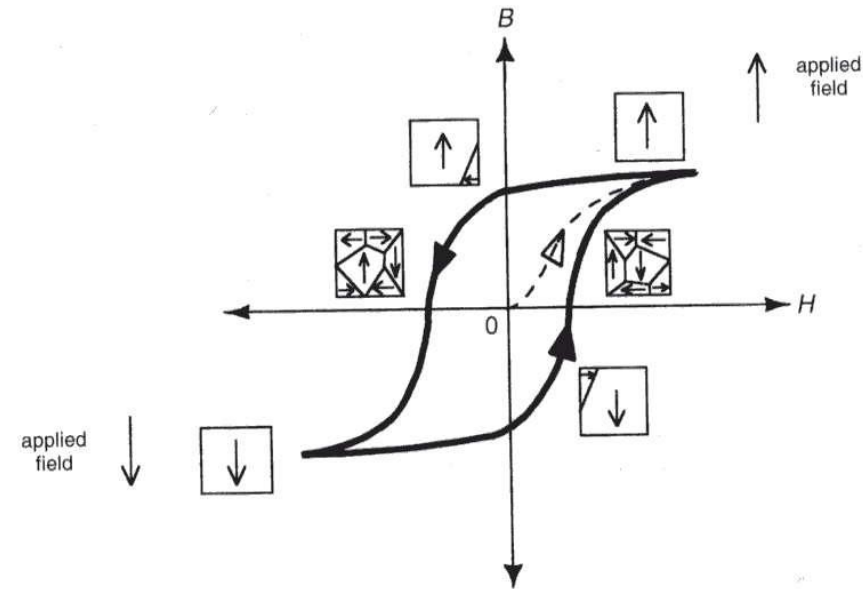

- Ingen netto spinn: **Diamagnetisme**
  - I systemer med fylte skall
  - $\chi < 0$
  - Frastøtes svakt av magnetfelt
  - Oppfattes som ikke-magnetiske

- Netto spinn: **Paramagnetisme**
  - Ofte i systemer med delvis fylte skall
  - $\chi > 0$ ($10^{-5} - 10^{-2}$)
  - Tiltrekkes av magnetfelt
  - Oppfattes som magnetiske
  - Netto spinn innen hvert atom, men uordnede i retning mellom atomene

Ferromagnetisme

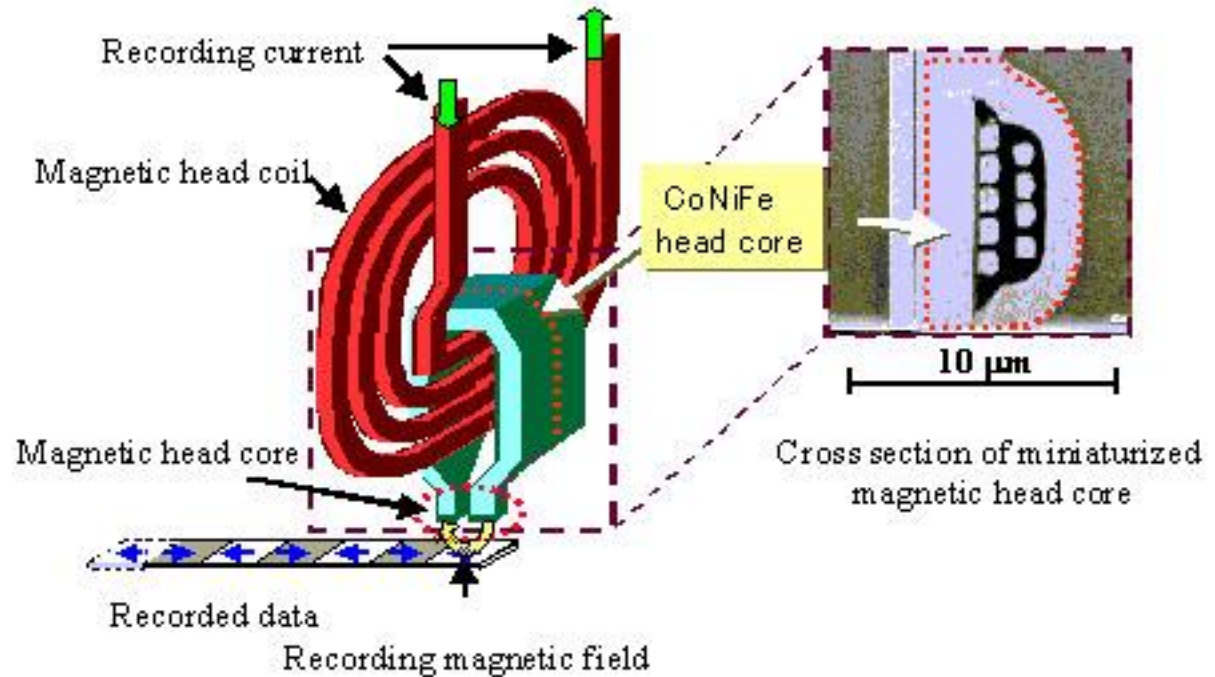
- Metaller er i prinsippet paramagneter, men spinnene kan vinne energi ved å ordne seg i områder med parallelle spinn. Dette kalles **ferromagnetisme**.
- I et magnetfelt vil spinnene få øket tendens til å rette seg etter feltet; områder med slik retning vokser på bekostning av de andre.
- Magnetiseringen blir ved dette sterkere; χ øker med H , men effekten mettes når alt er parallellisert.
- Ved fjerning av feltet vil magnetiseringen kunne vedvare og vi beholder et magnetfelt; *hysterese*.
- *Stor hysterese: Hardt magnetisk materiale; permanent magnet*
  - *Magneter, lagringsmedia*
- *Liten hysterese: Bløtt magnetisk materiale; ikke-permanent magnet*
  - *Lese- og skrivehoder, transformator kjerner*

Magnetisk datalagring

- Bløte magnetiske materialer til hodet:
  - Permalloy
  - Fe, NiFe, CoNiFe
  - Ferritter ($\text{MO} \cdot \text{Fe}_2\text{O}_3$)
- Harde magnetiske materialer til mediet:
  - Ferritt (Fe_2O_3)

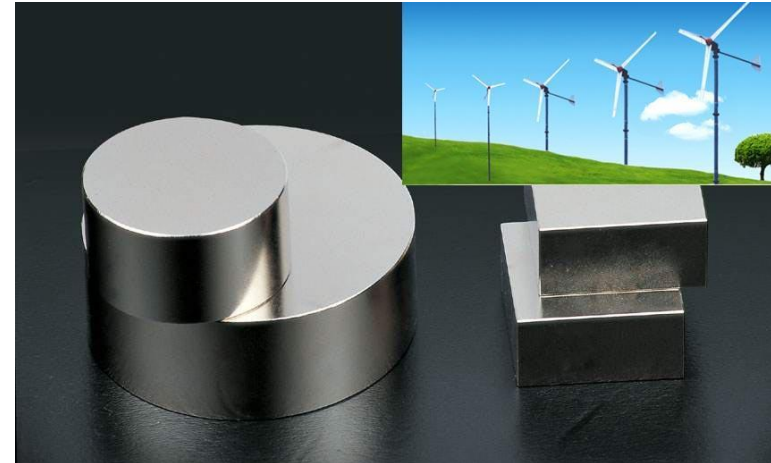

Permanentmagneter

- Harde ferromagnetiske materialer
  - Karbon-stål, AlNiCo
  - SmCo_5 , $\text{Sm}_2\text{Co}_{17}$
  - $\text{Nd}_2\text{Fe}_{14}\text{B}$
- Elektromotorer og –generatorer
- Sortering (minerale, avfall...)
- Vitenskapelige/medisinske formål
- Levitasjon

Husk forskjellen til elektromagneter

- Vanlige
- Superledende

- Bløte kjernematerialer

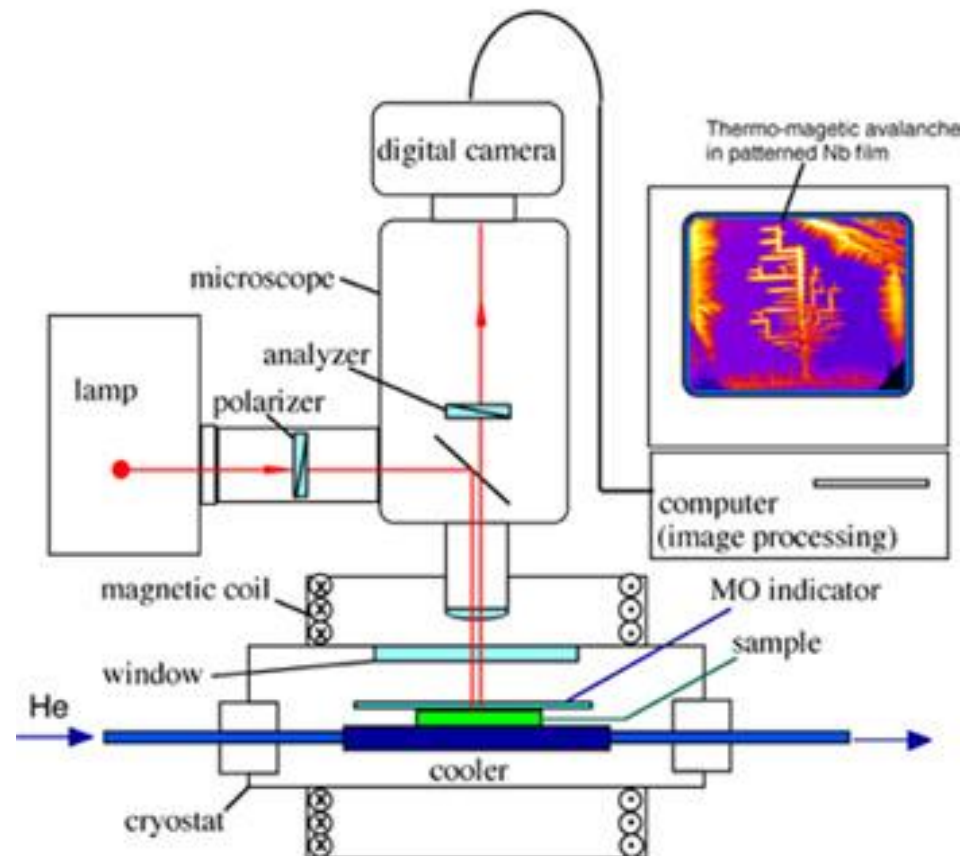

Kombinasjon av magnetiske og andre fenomener og egenskaper

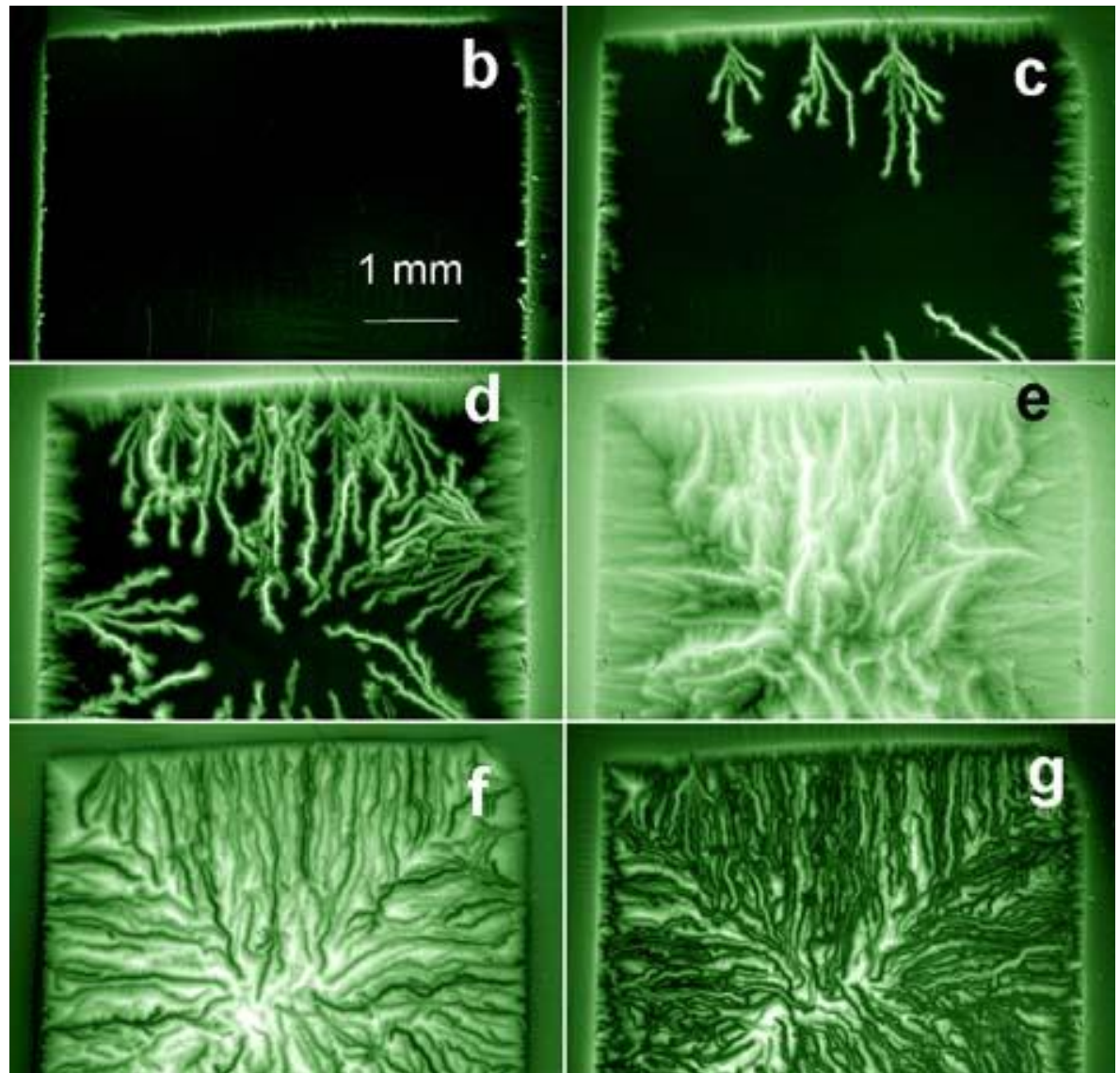

- Magnetostriksjon
  - Magnetfelt kan føre til elastisk deformasjon av ferromagnetiske materialer
  - Tilsvarende piezoelektrisitet (elektrostriksjon)
  - Derfor ”synger” transformatoren...!
- Magnetooptiske egenskaper
  - Magnetfelt kan polarisere lys gjennom visse krystaller; Faraday-effekten
    - granater

Scheme of the Magneto-Optical Microscope

Magneto-optisk avbildning

Dielektriske egenskaper

Elektroner og ioner

Bevegelse

Men bare lokalt; polarisering

Dielektriske egenskaper

- Omhandler lokale elektriske forhold; polarisering
(ikke elektrisk langtransport)

Kapasitans = Ladning/spenning:

$$C = Q/U \quad \text{enhet} \quad C/V$$

Vakuüm:

$$C_0 = \epsilon_0 A/d$$

A= areal, d=avstand

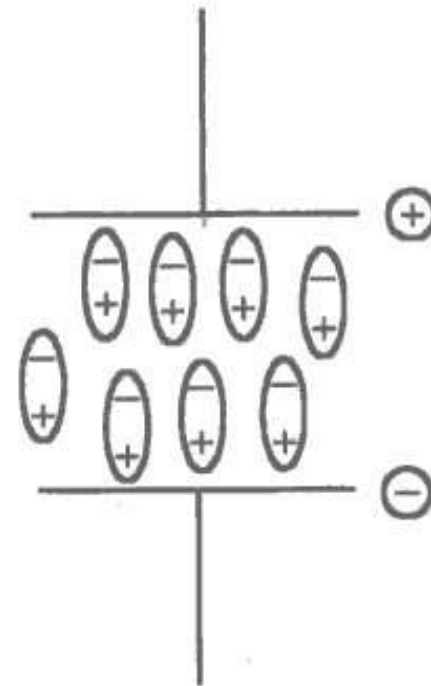
Medium annet enn vakuüm:

$$\epsilon_r = C/C_0,$$

$$C = \epsilon_r C_0 = \epsilon_r \epsilon_0 A/d$$

Høy C: Lagring av ladning, glatting av spenning

Lav C: Isolator i databrikker

Ferroelektrika

- Paraelektriske dielektrika:

Polarisering vs spenning er lineær, uten hysteresese

- Ferroelektrika:

Permanente ladningsforskyvninger mulig under kritisk temperatur T_C

P vs E har hysteresese

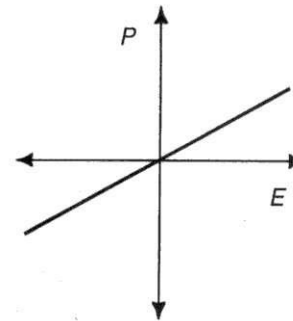
Polarisering vedvarer etter at elektrisk felt er fjernet ($E=0$)

Bruk:

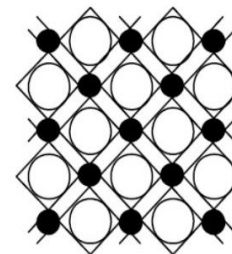
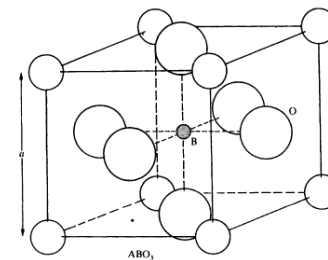
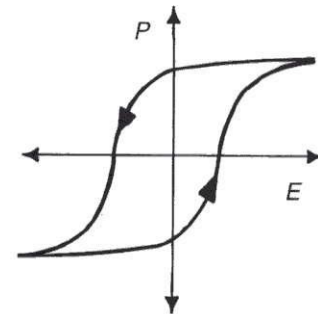
Svært høye kapasitanser; mye brukt i kondensatorer, BaTiO_3

Ferroelektrika: Datalagring

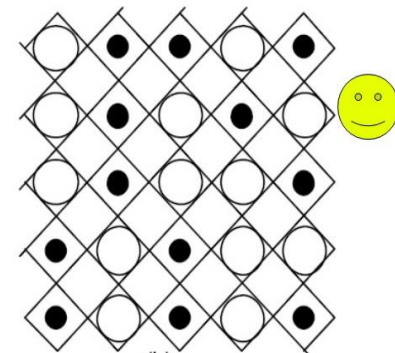
a.

b.

(a)

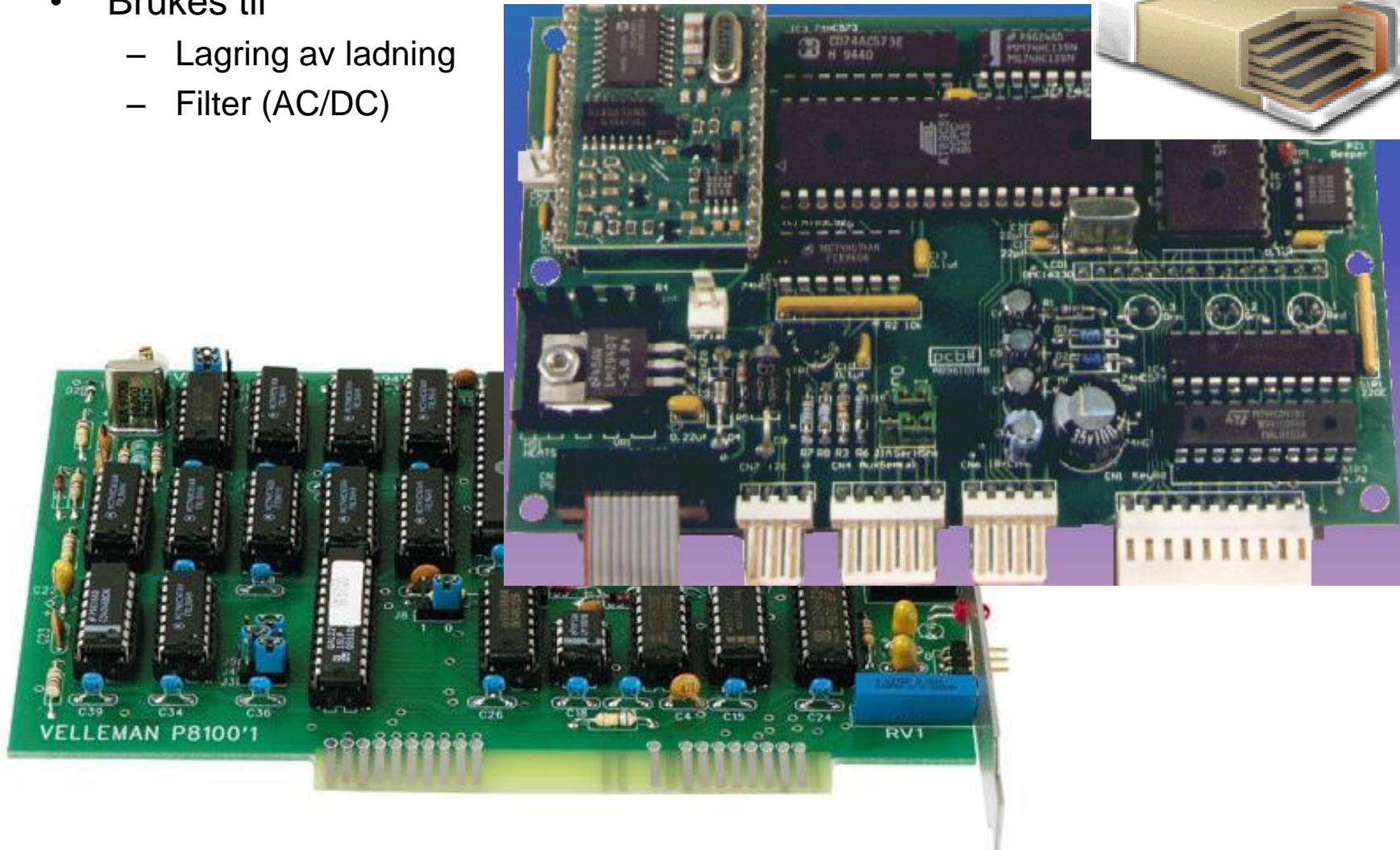

(b)

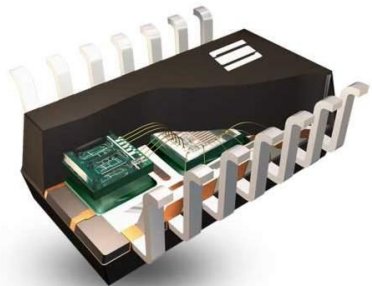
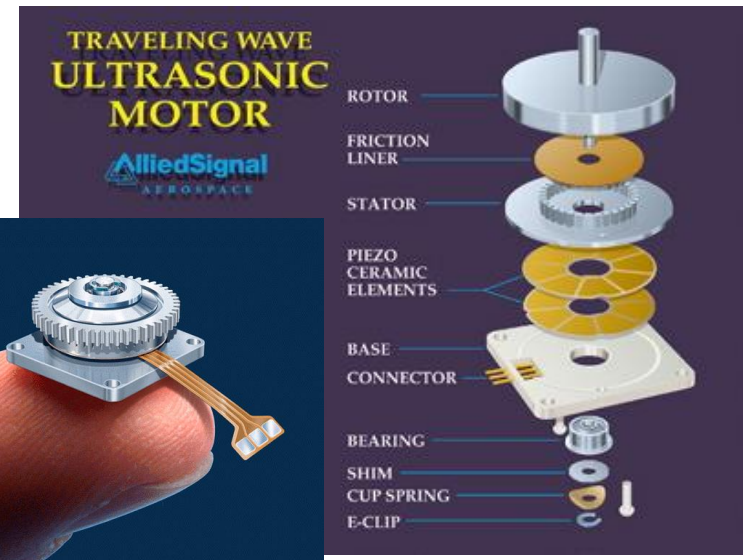
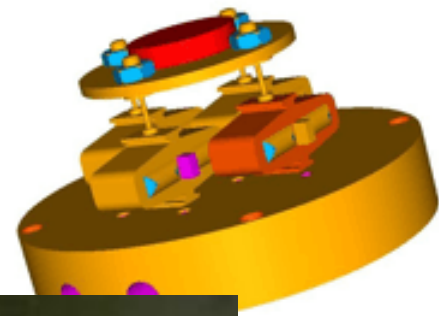
Kondensatorer

- Dielektrika og ferroelektrika
- Brukes til
  - Lagring av ladning
  - Filter (AC/DC)

Piezoelektrika

- Elastisk deformasjon av en sentrosymmetrisk ionisk krystall fører ikke til netto polarisasjon eller elektrisk spenning over krystallen.
- Elastisk deformasjon av en ikke-sentrosymmetrisk ionisk krystall kan føre til netto polarisasjon og elektrisk spenning over krystallen: Piezoelektrisitet.
  - Eksempler: SiO_2 (kvarts), ferroelektrisk BaTiO_3
  - Platespiller-stift, kollisjonssensor, dekktrykksensor, vekt, blinkende joggesko, lighter-tenner, osv.
- Omvendt: Pålagt spenning fører til elastisk deformasjon:
  - Posisjonering, SPM, aktuatorer, ventiler, pumper, høyttalere, printere, motorer

Elektriske egenskaper

Elektroner og ioner

Bevegelse

Langtransport

Elektriske egenskaper

- Langtransport av ladningsbærere
- Ladningsbærerne er i utgangspunktet i tilfeldig bevegelse pga. termisk energi (kT).
  - I metalliske materialer og mange halvledere er denne bevegelsen friksjonsfri for elektroner i de delvis fylte båndene der mobile elektroner finnes. Men de kolliderer med gittersvingninger og med forurensninger og andre defekter og dette gir mobiliteten.
  - I ioniske materialer og mange andre halvledere er ioner og elektroner knyttet til strukturplasser, og det kreves energi for å flytte dem over barrieren som kreves for å komme til en naboplass. Dette kalles diffusjon.
- Langtransport skyldes at ladningsbærerne påvirkes av krefter – vi får en viss netto hastighet og fluks av ladningsbærere.

Geometri, ohms lov m.m.

- Ledningsevne, eller konduktans, G , har benevning Siemens (S).
- Spesifikk ledningsevne, eller konduktivitet, har benevning S/m.

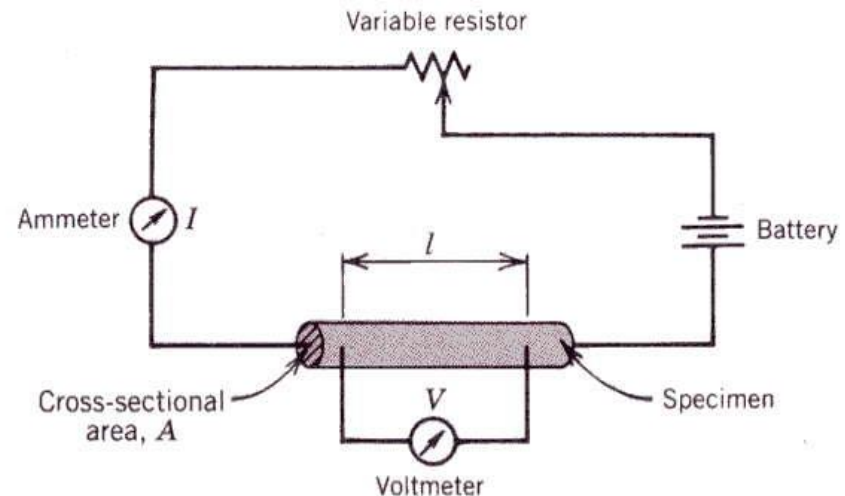
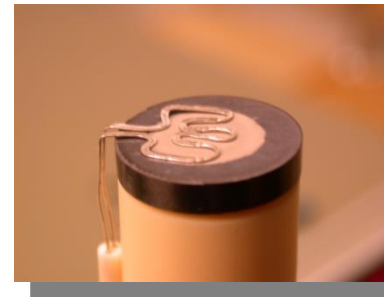
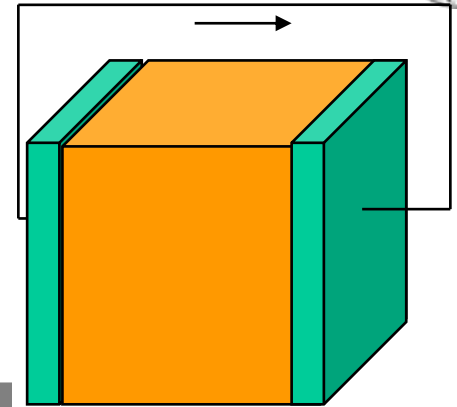
$$G = \frac{\sigma A}{l}$$

- Konduktans er invers av resistans.
- Konduktivitet er invers av resistivitet

$$G = \frac{1}{R} \quad \sigma = \frac{1}{\rho}$$

- Ohms lov:

$$\sigma = \frac{i}{E} \quad G = \frac{I}{U} \quad R = \frac{U}{I}$$

Ledningsevne – elektronisk og ionisk

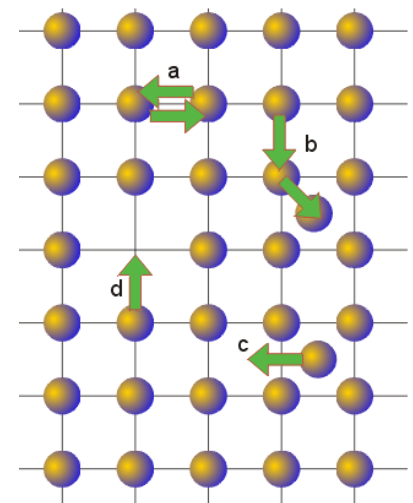
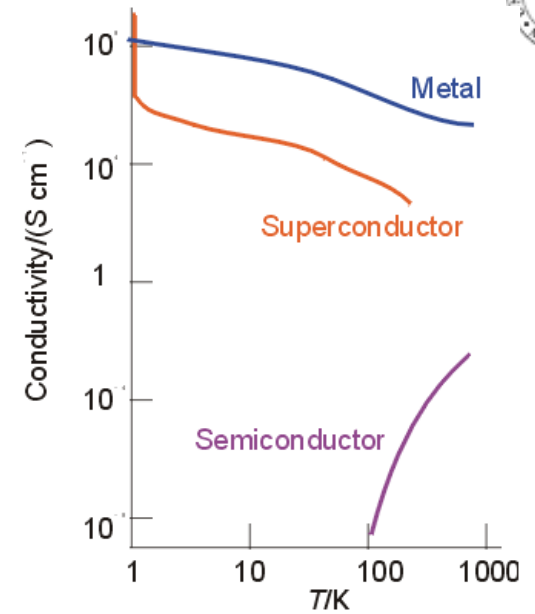
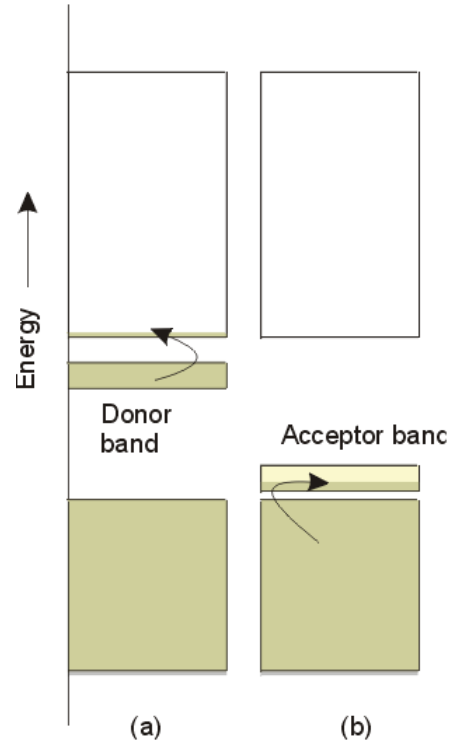
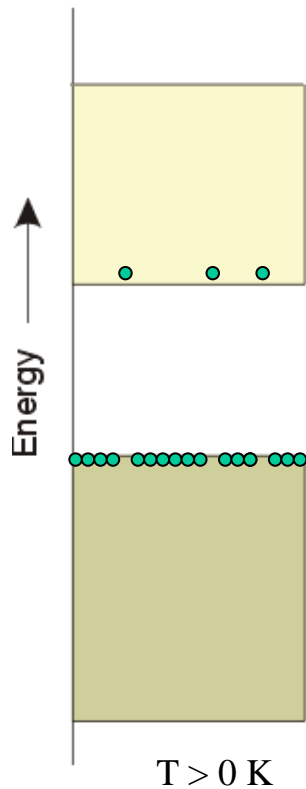
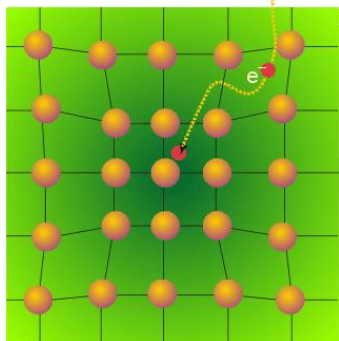
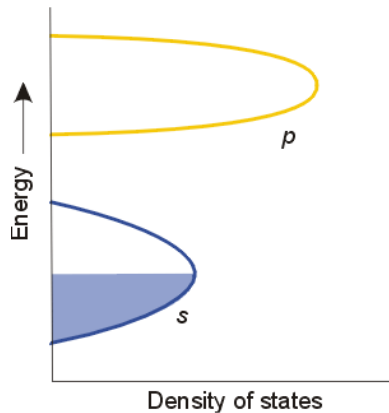
$$u_e = \frac{eL_m}{m_e v_F}$$

$$0 = e' + h^{\bullet}$$

$$K_i' = np$$

$$n = [P_{Si}^{\bullet}]$$

$$p = [B_{Si}']$$

Halvlederkomponenter

p-n-overganger

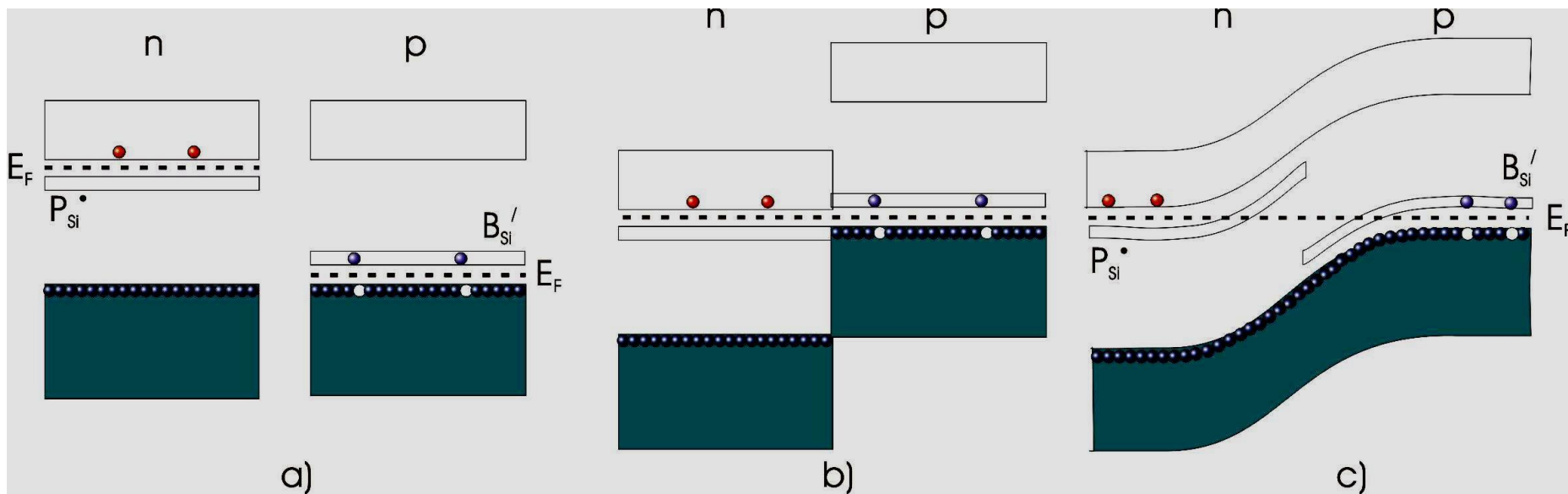
- p-leder: elektronhull
- n-leder: elektroner

$$n = [P_{Si}^{\bullet}]$$

$$p = [B_{Si}^{\prime}]$$

$$e^{\prime} + h^{\bullet} = 0$$

- a) n- og p-ledere separat
- b) n- og p-ledere i kontakt
  - Elektroner strømmer fra høyt til lavt Fermi-nivå, som blir negativt ladet
  - Fermi-nivåene (elektronenes kjemiske potensial) utlignes
- c) fra skarp til jevn overgang; båndene bøyes

Halvlederkomponenter

p-n-overganger - dioder

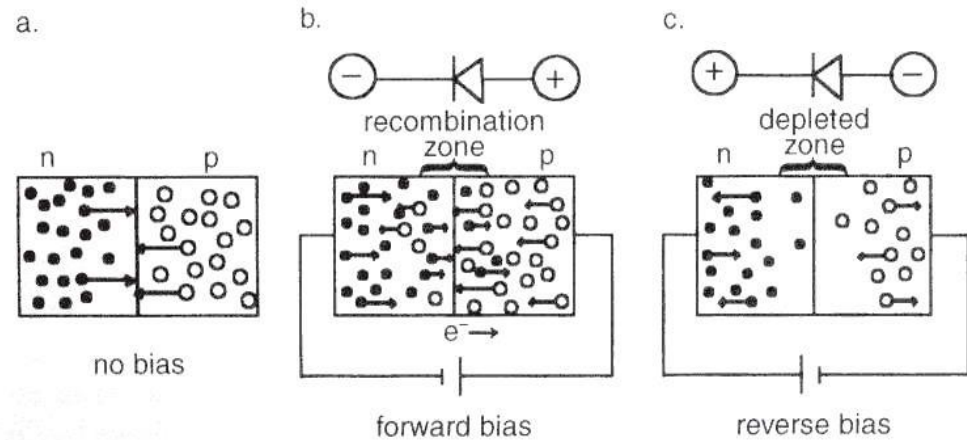
- p-leder: elektronhull
- n-leder: elektroner

$$n = [P_{Si}^{\bullet}]$$

$$p = [B_{Si}^{\prime}]$$

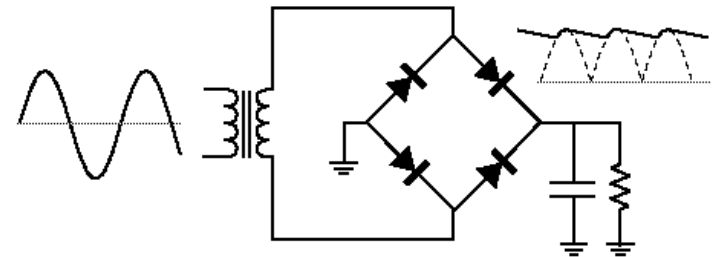
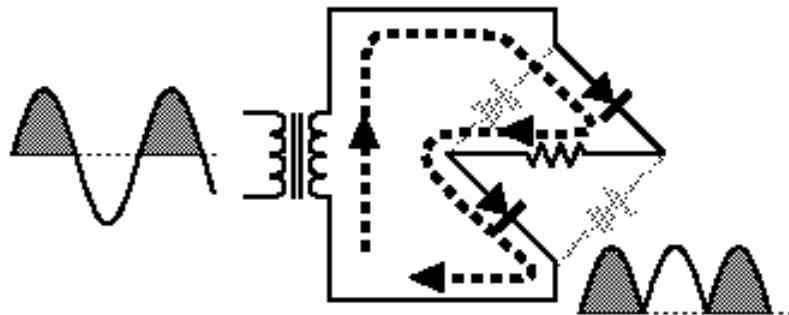
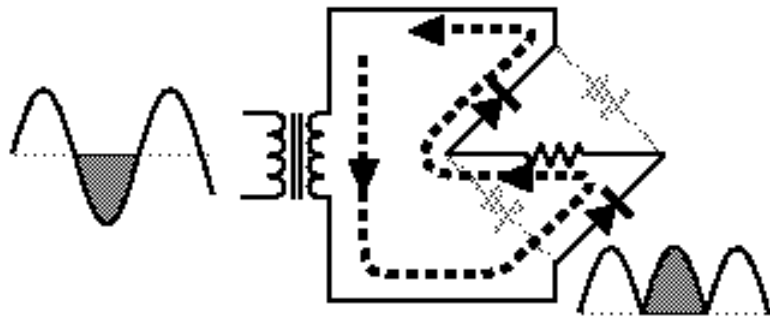
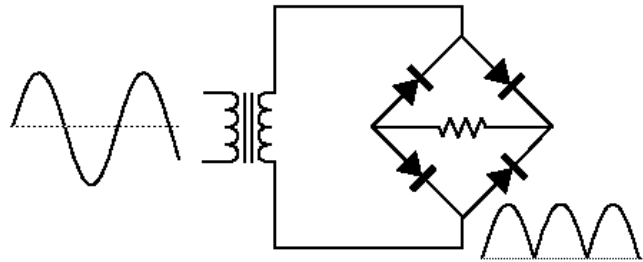
$$e^{\prime} + h^{\bullet} = 0$$

- Ingen polarisering (=bias)
  - Bakgrunnsrekombinasjon
- Positiv polarisering (=forward bias)
  - Strøm ved rekombinasjon på p-n-overgangen
- Negativ polarisering
  - Ingen strøm pga. uttømming på p-n-overgangen

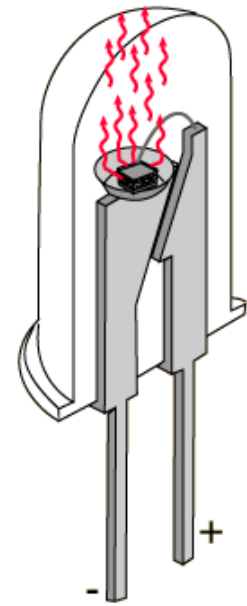
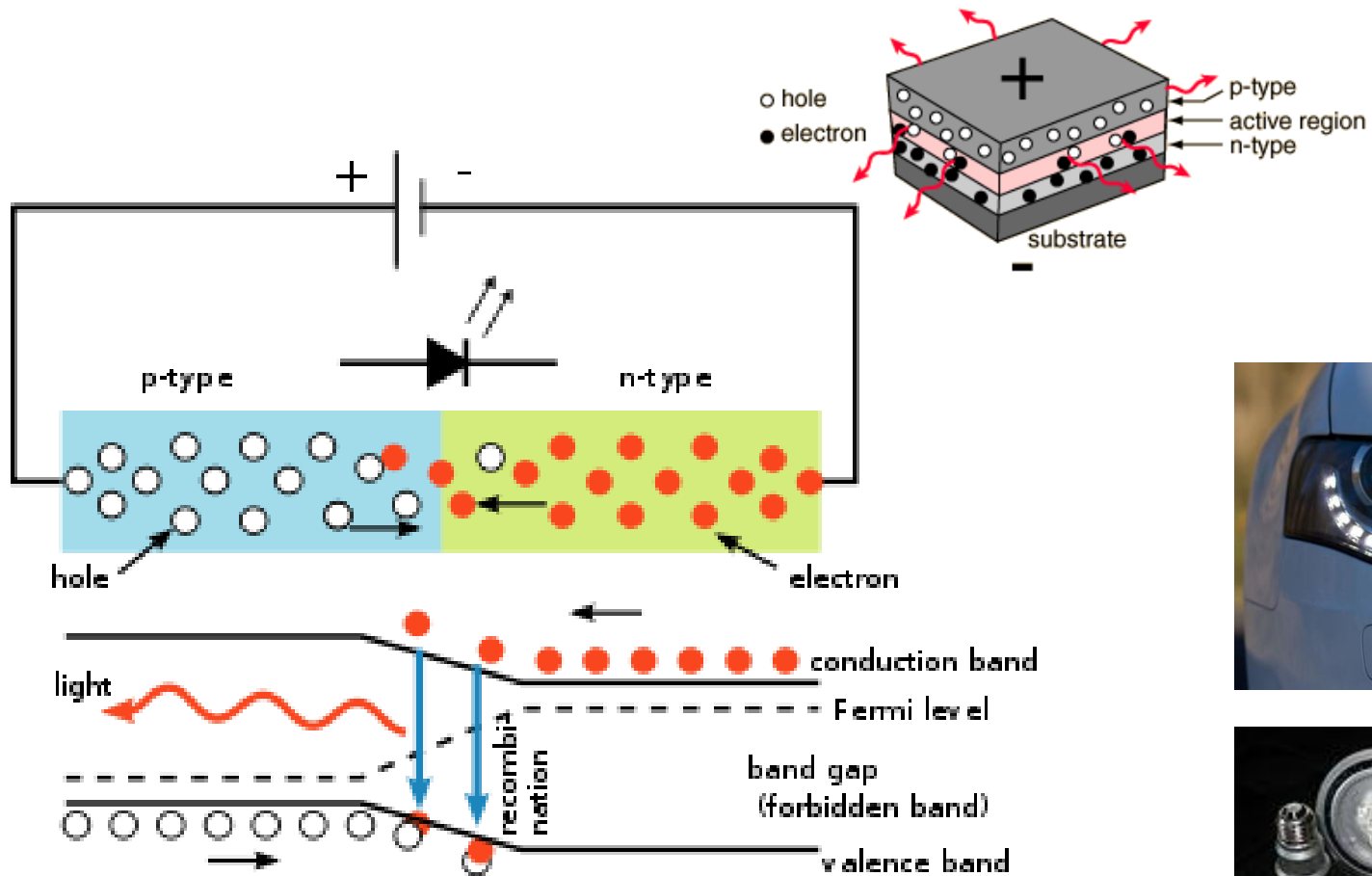
- Dioder
  - Likerettere
  - Elektromotorbeskyttelse
  - Lysemitterende dioder (LED)

Vanlig AC/DC strømforsyning: Typisk bruk av transformator, dioder (bro-likeretter) og kondensator;

Fra <http://hyperphysics.phy-astr.gsu.edu/hbase/hph.html>

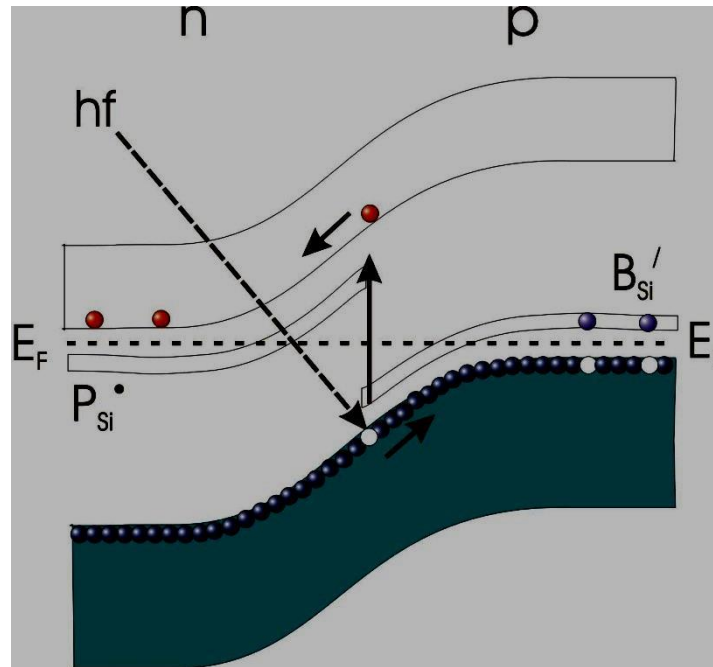
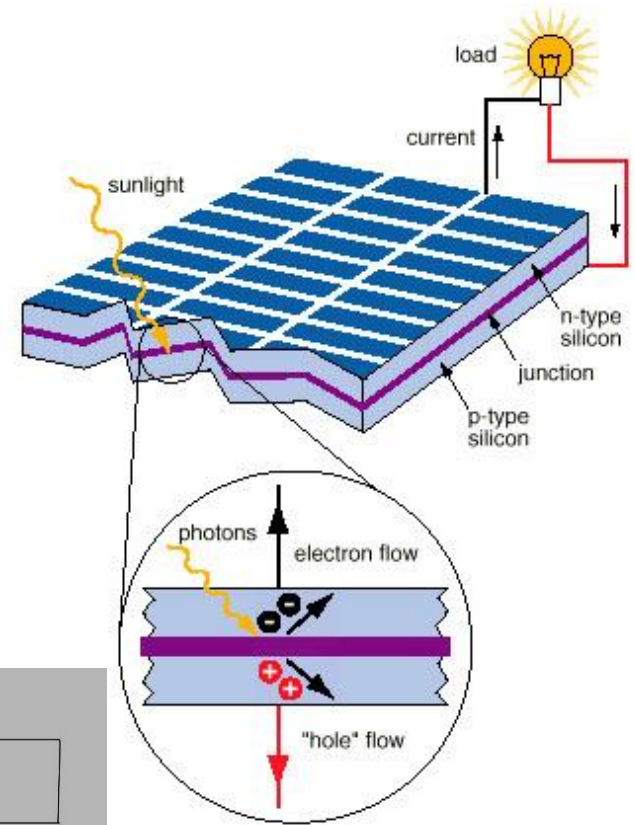
Lysemitterende diode (LED)

Figurer: Wikipedia

Solceller

- Mest brukt er silisium
  - krystallinsk
  - amorf
- Andre halvledere kan også brukes
  - Krav:
    - Passende båndgap
    - God ledningsevne
    - Få defekter
  - Ge
  - GaAs
  - TiO_2

Transistorer

pnp og npn

Kollektor-base er stengt av en stor negativ polarisering

Uten polarisering av emitter-base.
Kollektor-base forblir stengt

Med forover-polarisering av emitter-base:

Basen oversvømmes av "feil" ladningsbærere fra emitter. Ved tilstrekkelig polarisering (bias) blir kollektor-base ledende.

Nå kan emitter-base moduleres, og vi får en tilsvarende modulasjon av kolektor-base-strømmen.

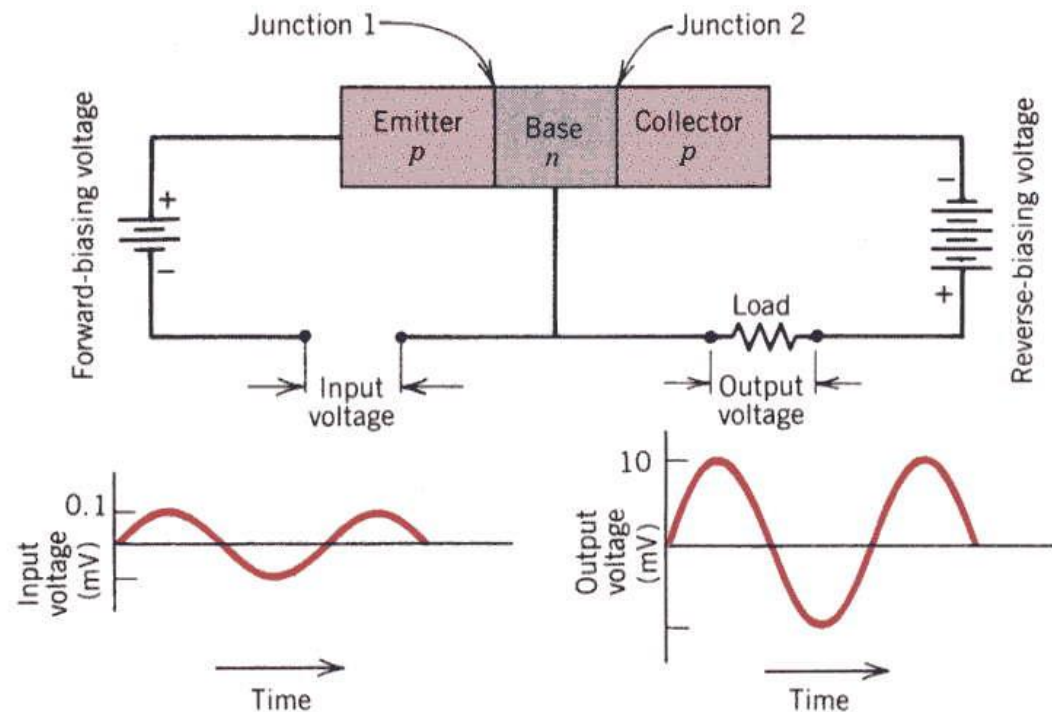
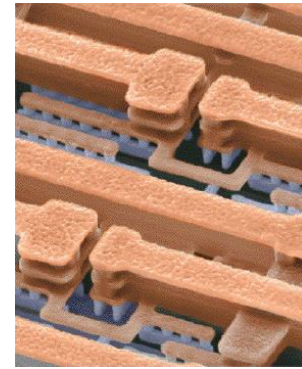
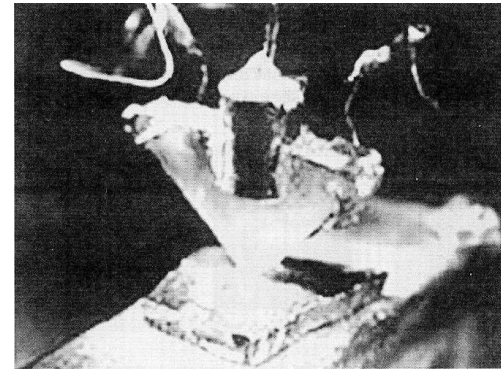
Forsterkning

Analog; forsterkere, regulatorer

Digitale:

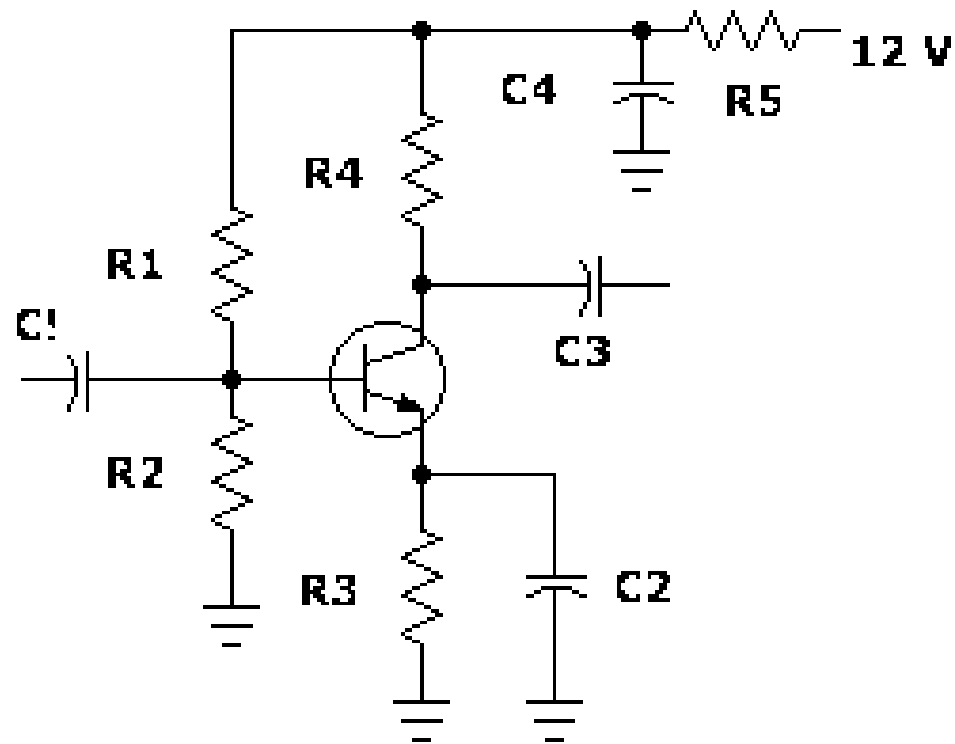
Lager: Av-på vha. feedback

Prosesor (addisjon/subtraksjon)

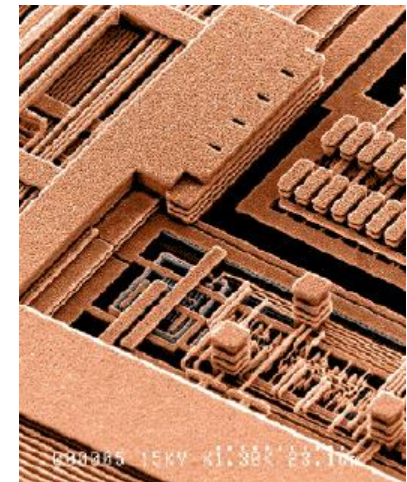
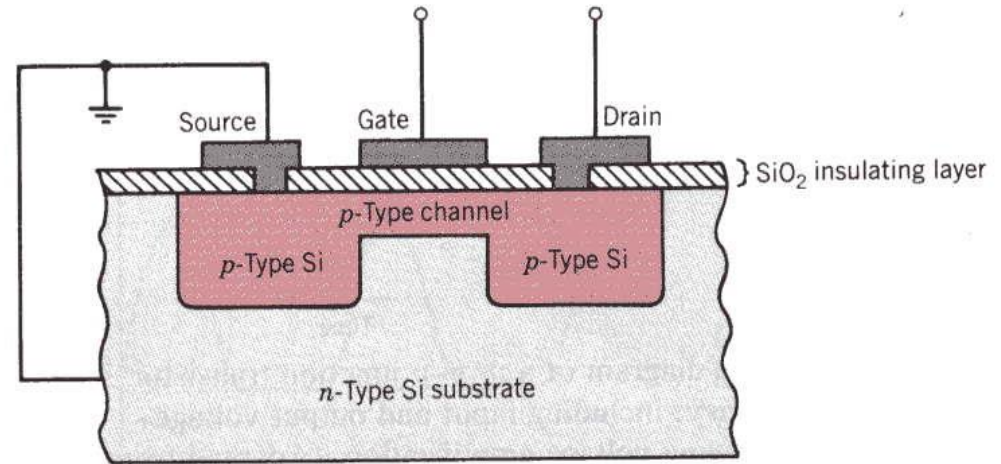
Transistor (nnp) i typisk forsterker-krets

MOSFET

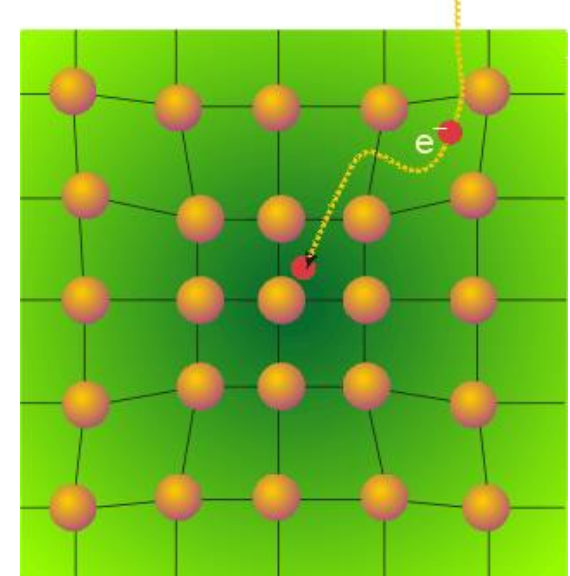
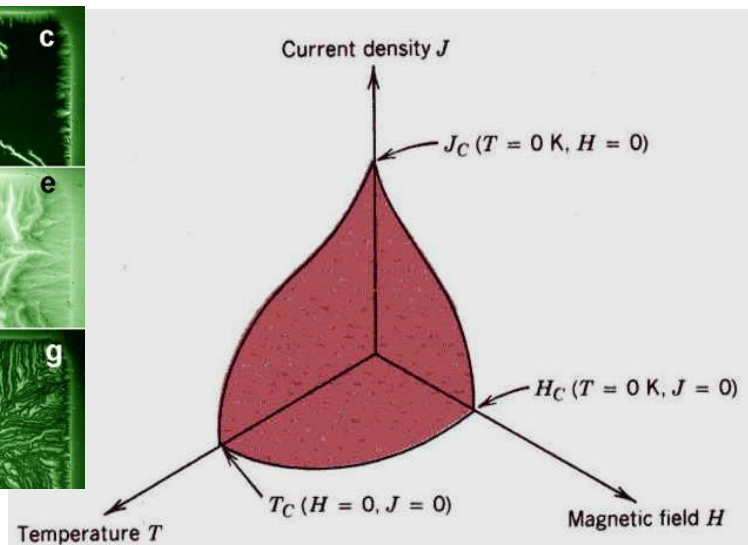
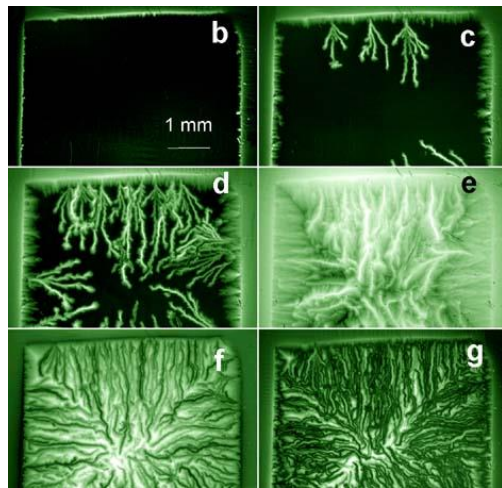
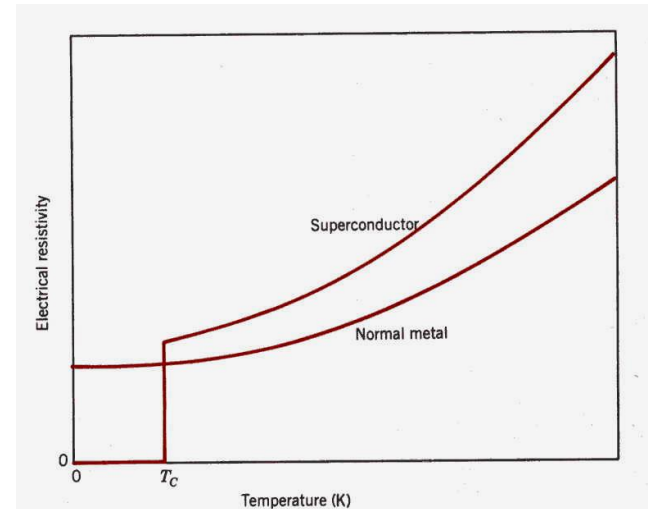
Metal Oxide Semiconductor Field Effect Transistor

- n-dopet Si som substrat
- p-dopede brønner forbundet med tynne kanaler
- SiO₂ oksidert frem på overflaten
- p-brønnene kontakteres (source, drain)
- SiO₂-lag over kanalen kontakteres (gate)
- Spenning på gate fyller eller tømmer kanalen for hull (lukker/åpner for strøm mellom source og drain)
- Høy inngangsmotstand (gate)

Superledere

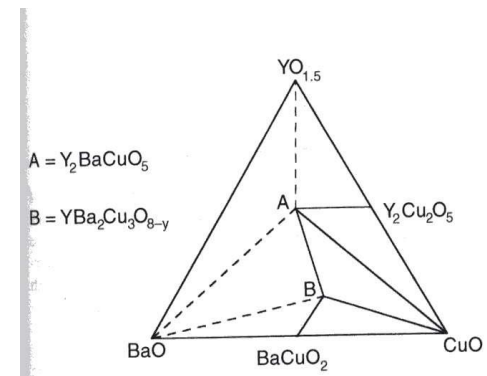
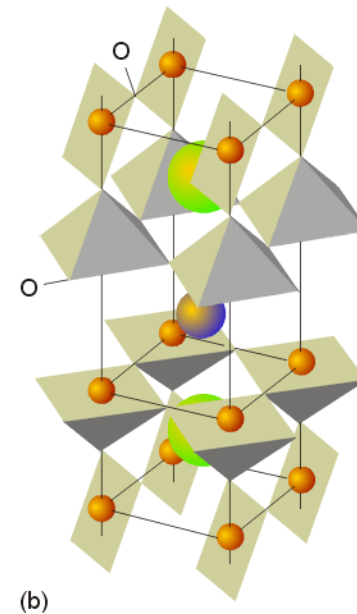
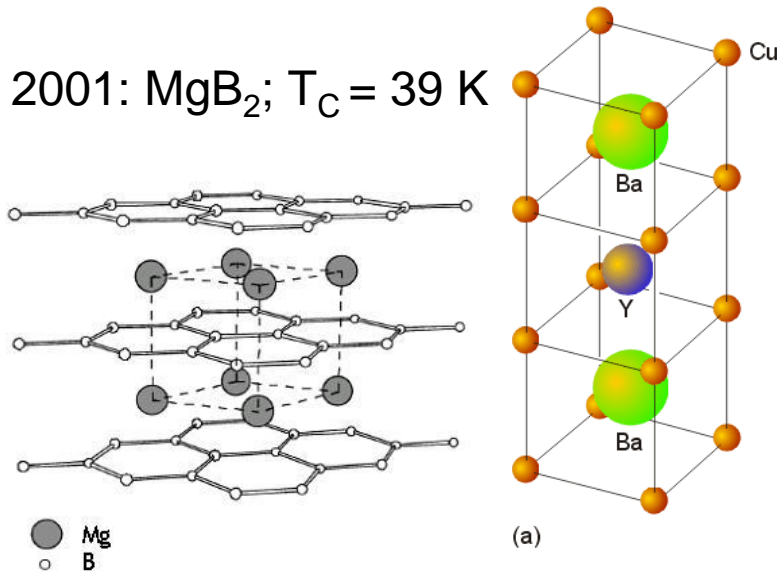
- Resistivitet blir 0 for noen materialer (mest metaller) under T_C
- Ekskluderer magnetfelt (Meissner-effekten)
- T_C for det meste < 20 K
- Skyldes samvirkning av elektroner; unngår kollisjon med gittersvingninger og defekter
- Bryter sammen for høye strømstyrker og magnetfelt

Figurer: W.D. Callister jr.: Materials Science and Engineering og Shriver and Atkins: Inorganic Chemistry, 3rd ed.

Høytemperatur superledere

- 1986: Müller & Bednorz oppdager superledning i kompleks perovskitt ($T_C = 30$ K!)
- 1987: $T_C > 77$ K i $\text{YBa}_2\text{Cu}_3\text{O}_7$ ("123", "YBCO")
- $T_C = 135$ K i $\text{HgBa}_2\text{Ca}_2\text{Cu}_3\text{O}_{8+d}$
- 2001: MgB_2 ; $T_C = 39$ K

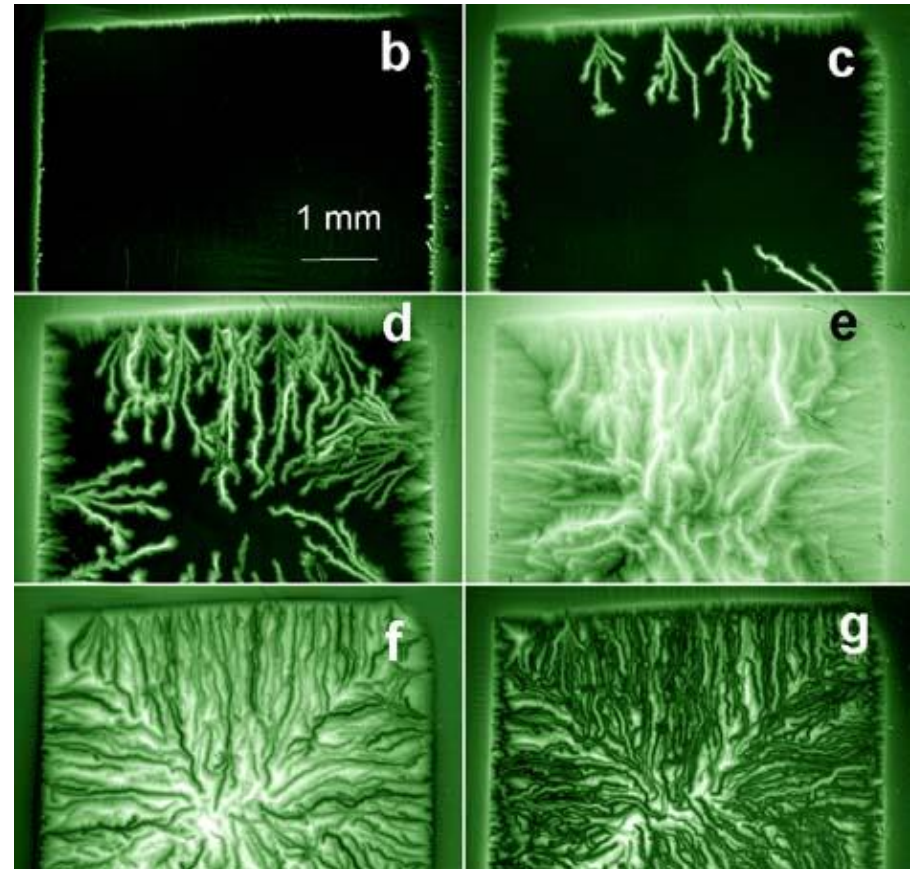
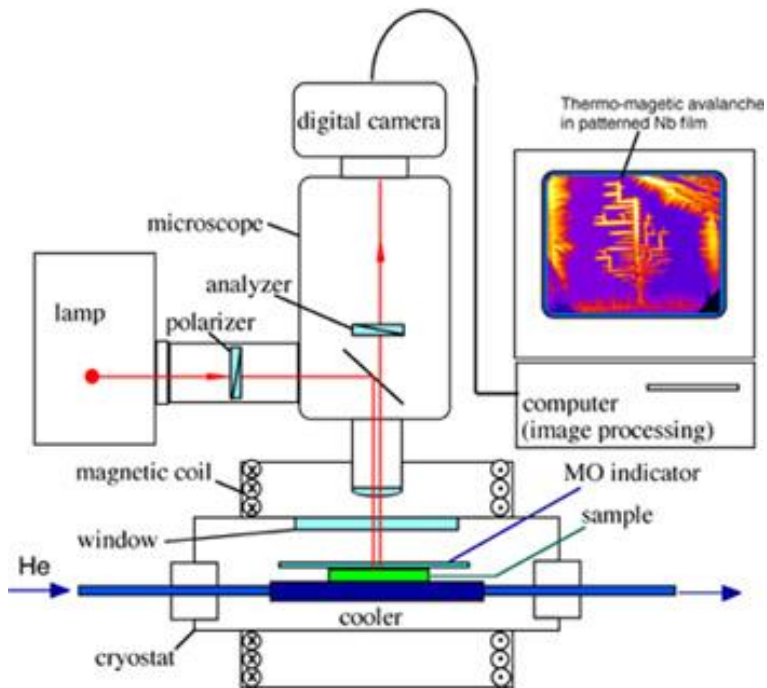

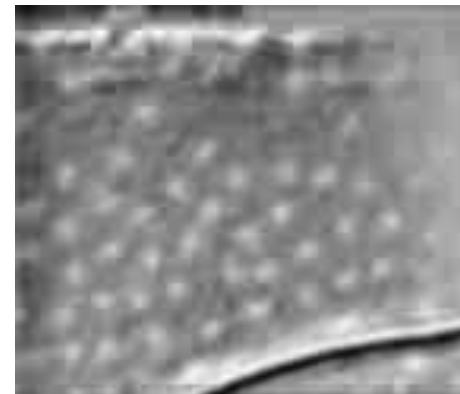
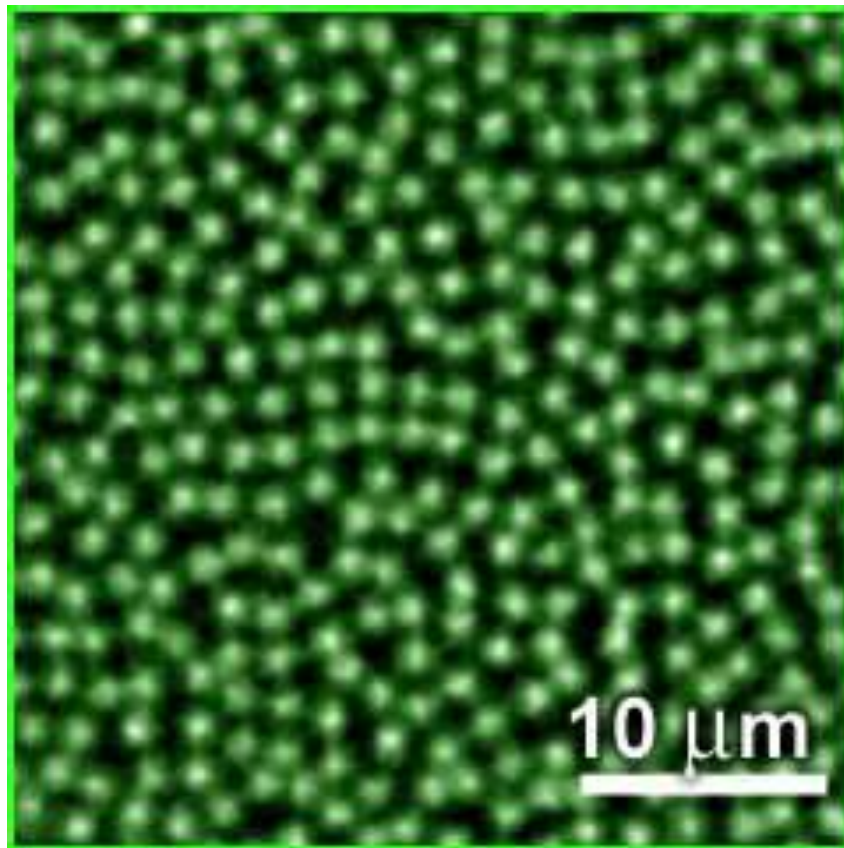
Superledere –magnetooptisk avbildning av magnetfeltet

Scheme of the Magneto-Optical Microscope

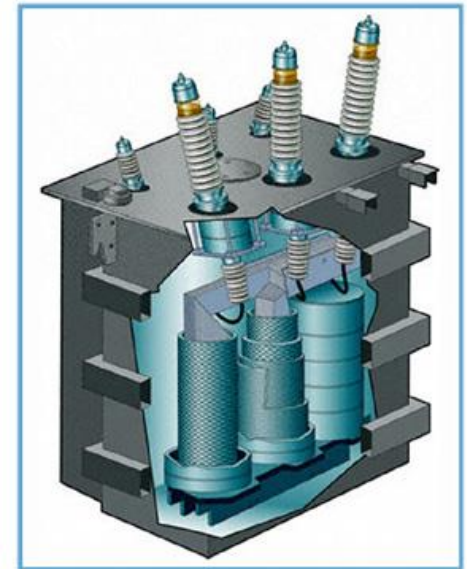
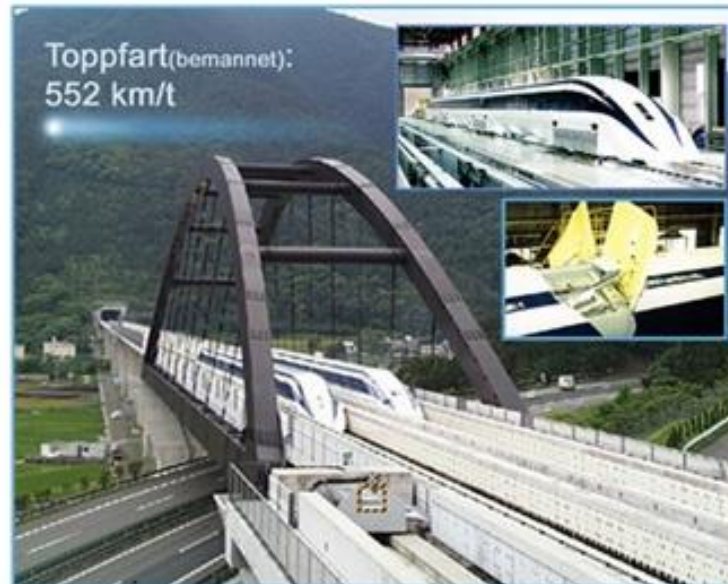
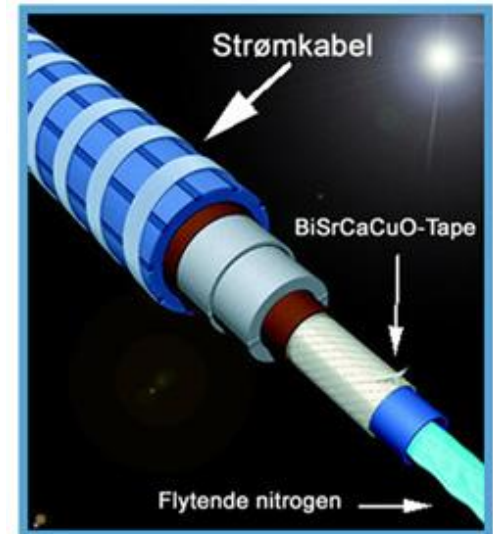
Magneto-optisk avbildning av «pinnede» flukslinjer i superleder

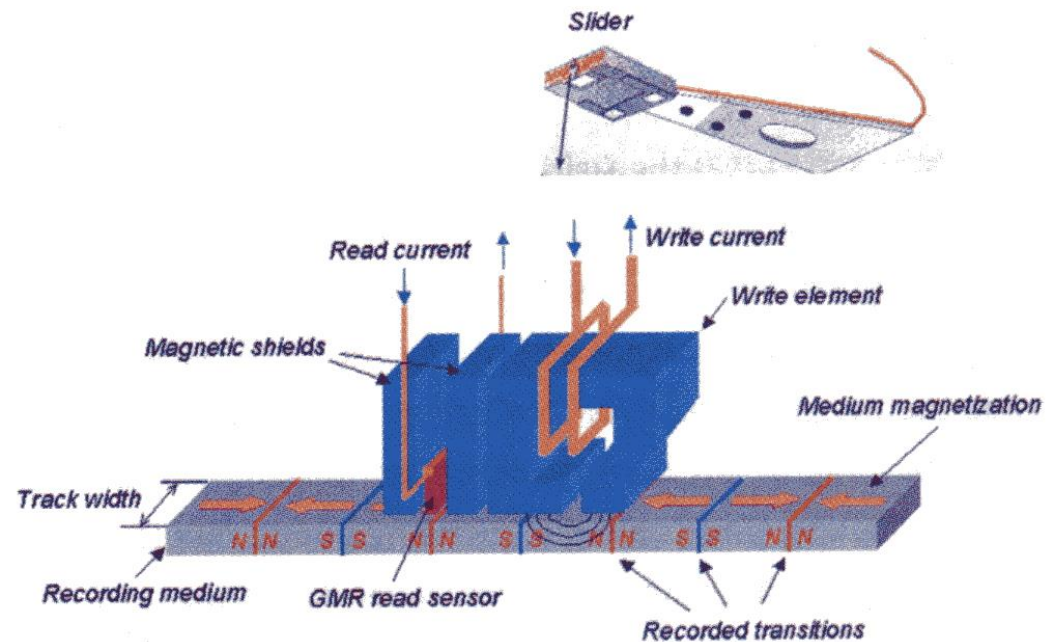
Bruk av superledere

- Strømkabler
- Magneter (elektromagneter)
  - Medisinsk bruk; CT/NMR
- Transformatorer
- Levitasjon

Magnetoresistans

- Resistansen påvirkes av magnetfelt
  - Giant Magneto-Resistance (GMR)
  - Colossal Magneto-Resistance (CMR)
  - For eksempel LaMnO_3 -baserte perovskitter
- Brukes i moderne lesehoder for magnetisk lagring (harddisker)

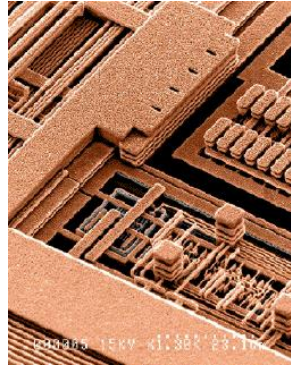

Mikroteknologi

- Teknologi som bruker strukturer på mikrometerskala (10^{-6} m)

- Mikroelektronikk

- Prosessorer
- Minne

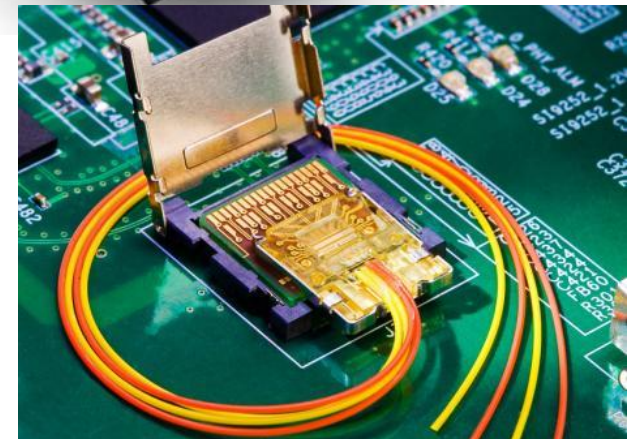
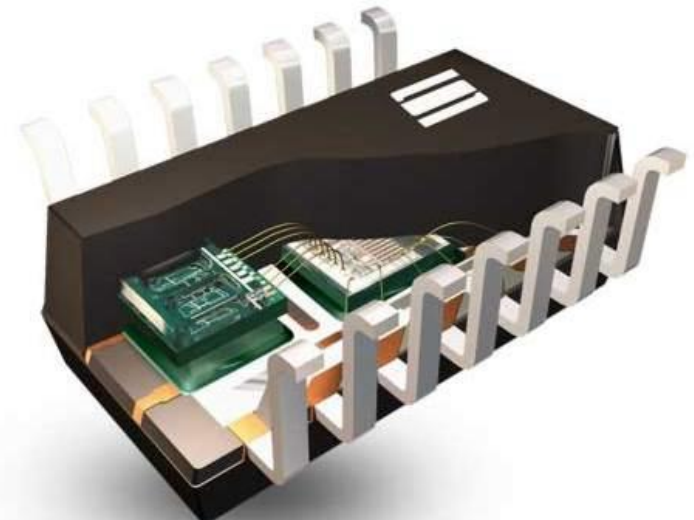
- MEMS (MikroElektroMekaniske Systemer)

- Energi
- Føle
- Bearbeide
- Handle
- Kommunisere

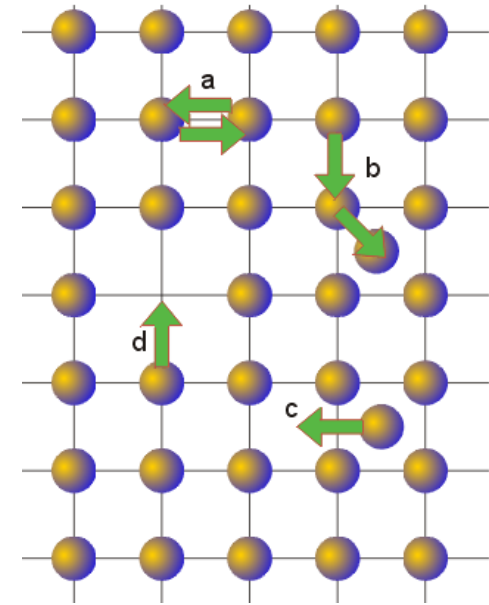
- Fotonikk

- Integrering av optiske og elektriske signaler

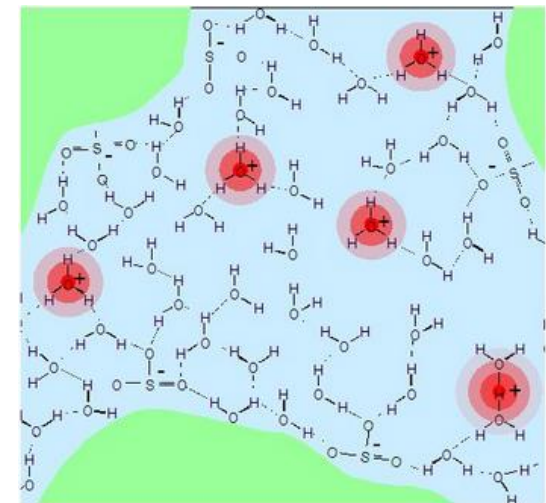
Faste ioneledere

- Faste ioneledere: Transport av punktdefekter ved selvdifusjon

Figur: Shriver and Atkins: Inorganic Chemistry

- Mange "faste" ioneledere har adsorbent eller absorbert vann eller andre flytende faser. Ionetransport delvis ved hjelp av fluid-dynamikk

Diffusjon i et kraftfelt

- Netto hastighet til en partikkel (atom, elektron eller defekt) er lik bevegelighet x kraft:

$$\vec{v} = B\vec{F}$$

- Bevegelighet er selvdifusivitet dividert med termisk energi (Nernst-Einstein-relasjonen):

$$B = \frac{D_r}{kT}$$

- Flukstetthet er hastighet x konsentrasjon:

$$\vec{j} = c\vec{v} = cB\vec{F} = \frac{cD_r}{kT}\vec{F}$$

- Kraften er gradienter i kjemisk og elektrisk (elektrokjemisk) potensial. I én dimensjon:

$$F = -\frac{d\eta}{dx} = -\left(\frac{d\mu}{dx} + ze\frac{d\phi}{dx}\right) = -\left(\frac{d\mu}{dx} + zeE\right)$$

Ladningsmobilitet og elektrisk ledningsevne

- Strømtetthet er fluks x ladning. I elektrisk felt:

$$i = zej = zecBF = cuF = zecuE = \sigma E$$

- Ladningsmobilitet

$$u = zeB$$

- Spesifikk elektrisk ledningsevne

$$\sigma = zecu$$

- Total spesifikk elektrisk ledningsevne og transporttall

$$\sigma_{total} = \sum_s \sigma_s = \sigma_n + \sigma_p + \sigma_{v_o} + \dots$$

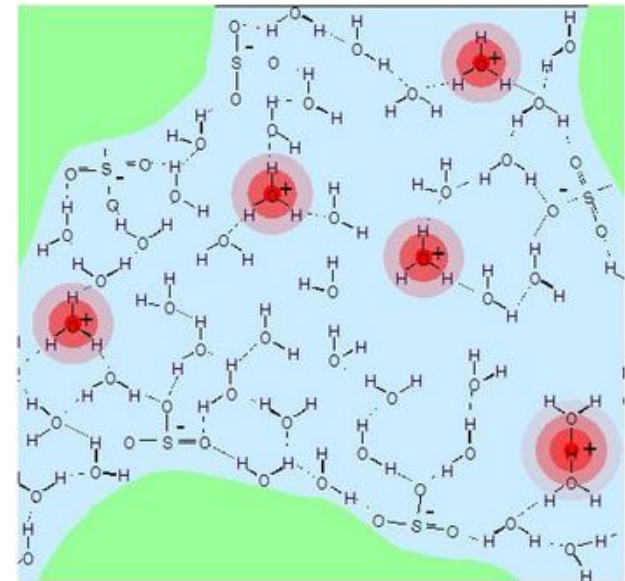
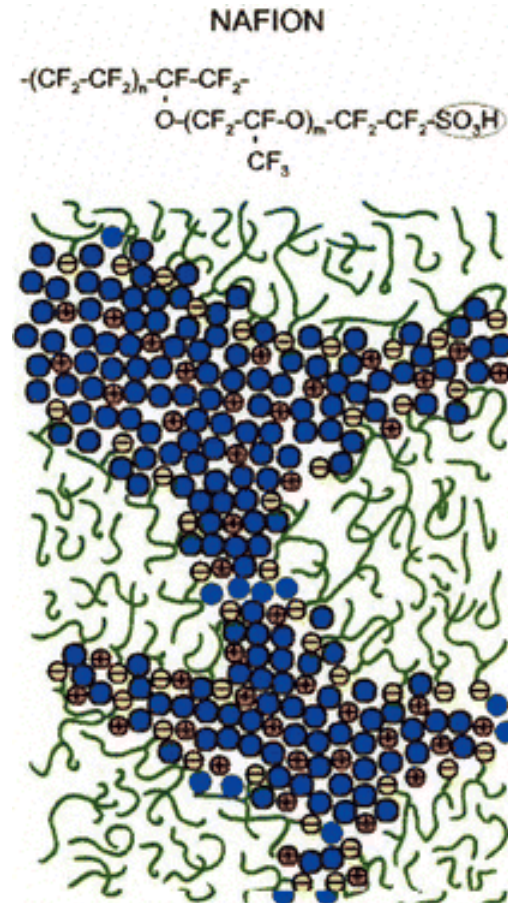
$$t_s = \frac{\sigma_s}{\sigma_{total}}$$

Lavtemperatur, faste elektrolytter

Protonledende polymerer

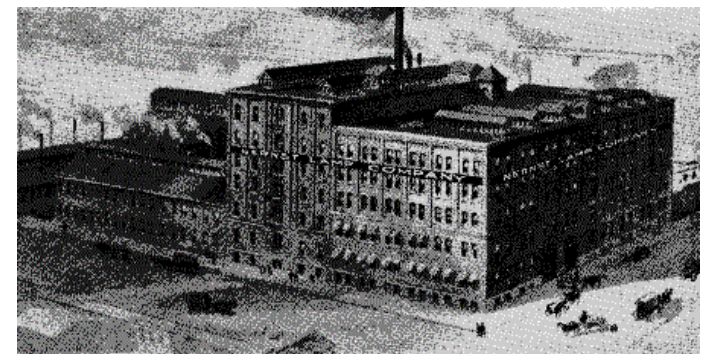
- Proton Exchange Membranes (PEM)
- Nafion® ledende; bra, men dyrt
- Alternativer forsøkes utviklet, for eksempel PEEK
- Fordeler ved polymerelektrolytter:
  - Høy ledningsevne
  - Mekanisk og kjemisk robuste
- Ulemper:
  - $t < 100^\circ\text{C}$
  - Transport av H_3O^+
  - ”Drag” av 5-6 H_2O
  - Løselighet/diffusjon av brenselmolekyler

Oksygenionledere – Nernst-lampen

- Walther H. Nernst oppdaget på slutten av 1800-tallet at Y-dopet ZrO_2 ledet strøm ved høy temperatur
- Ble brukt i Nernst-lampen
  - Må ha forvarmer
  - Tåler luft
  - Prinsippet for oksygenioneledning ved oksygenvakanser ble forstått først senere
  - Dominerte før Edisons glødelamper vant frem

Y-stabilisert ZrO₂

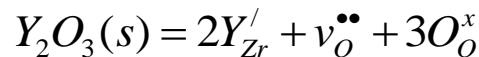
ZrO₂ klassisk oksygenionleder – dominerende i utviklingen av fastoksidbrenselceller (Solid Oxide Fuel Cells, SOFC).

Tre polymorfer:

Monoklin, Tetragonal, Kubisk (fluorittstruktur)

De mer symmetriske (kubisk, tetragonal) favoriseres av høy temperatur og av oksygenvakanser

Ca eller Y tidlig brukt som akseptordopanter som kompenseres av oksygenvakanser, gir kubisk eller tetragonal struktur, og høy ionisk ledningsevne

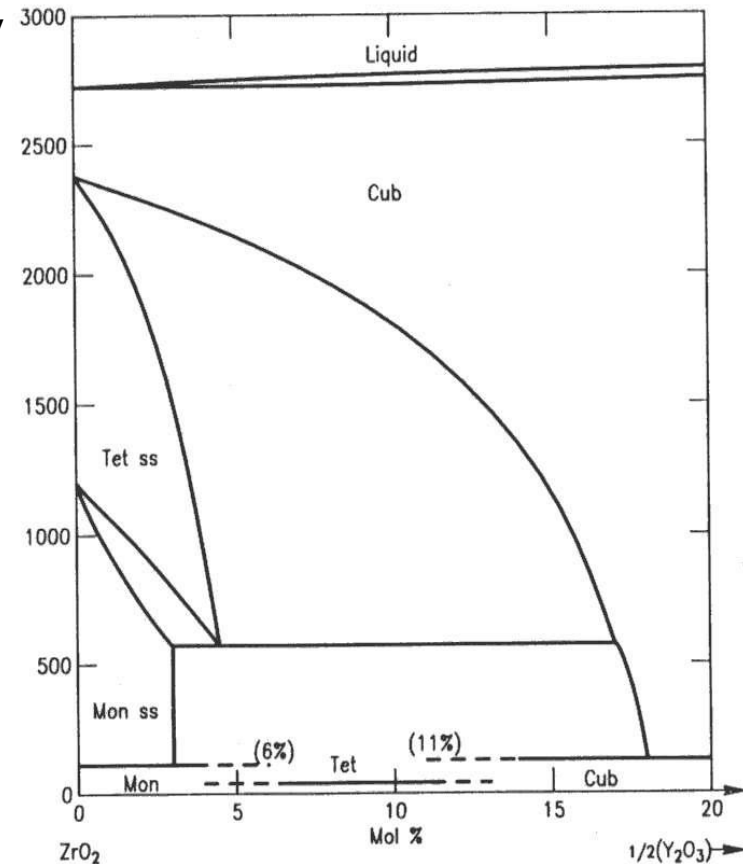

$$2[v_{O}^{\bullet\bullet}] = [Y'_{Zr}] = \text{konstant}$$

$$\sigma_{v_{O}^{\bullet\bullet}} = 2e[v_{O}^{\bullet\bullet}]u_{0,v_{O}^{\bullet\bullet}}T^{-1} \exp(-\Delta H_{m,v_{O}^{\bullet\bullet}} / RT)$$

”Tetragonal zirconia polycrystals” (TZP) 3–6 mol% Y₂O₃ bare stabil som keram med submikron partikkelstørrelse. Metastabil: Transformeres til monoklin ved mekanisk og annen påvirkning; ”Transformation toughened”.

”Fully stabilised zirconia” (FSZ), ”yttria stabilized zirconia” (YSZ) 8-12 mol% Y₂O₃. Kubisk form med høyest ioneledningsevne

Andre oksygenionledere

- Fluoritter:

ZrO₂: Sc-doping bedre enn Y-doping!
 Bedre tilpasning til ZrO₂-gitteret
 Mindre binding av vakansene

Sm- eller Gd-dopet CeO₂

δ-Bi₂O₃ (vakanser uten doping)

- Perovskitter:

BaInO_{2.5} (vakanser uten doping)

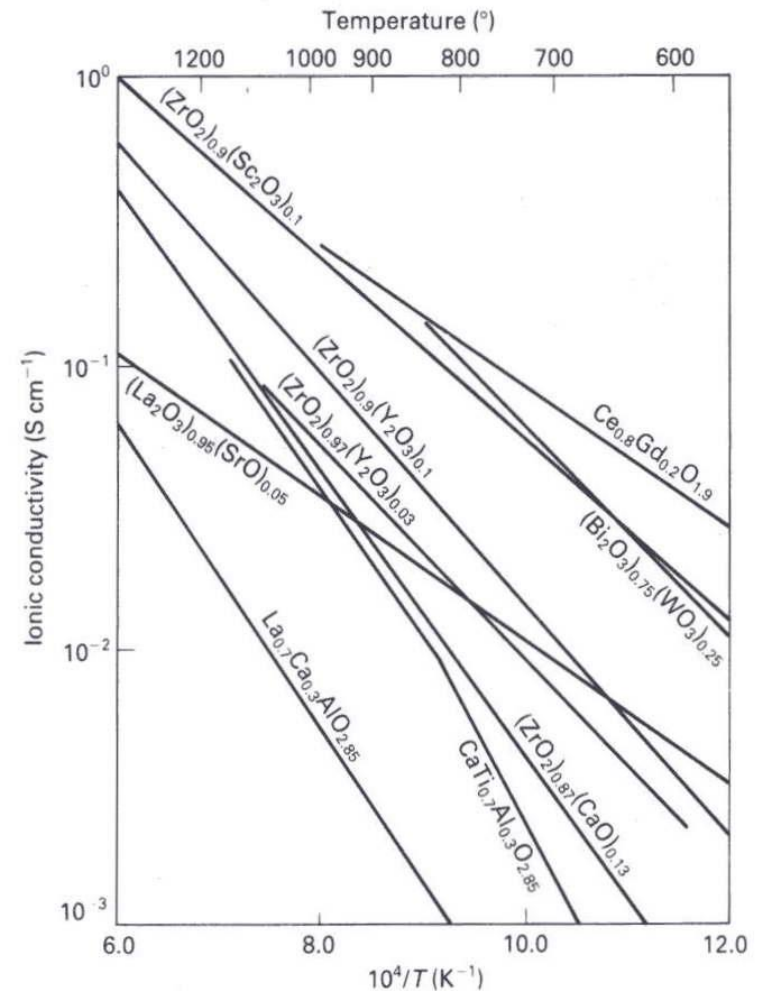
Al-dopet CaTiO₃

Sr- og Mg-dopet LaGaO₃ (LSGM)

- Andre:

- La₁₀Ge₆O₂₇

- La₂Mo₂O₉

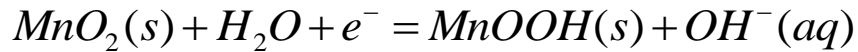

Blandet ionisk og elektronisk ledning

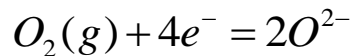
- Viktig for effektiv omsetning av nøytrale species, ioner og elektroner i elektrokjemiske prosesser

- Batterier, eks. katode i alkalisk Zn-MnO₂-batteri. MnO₂ leder H⁺ og e⁻

- Elektroder for Li-ion-batterier: Li⁺ og e⁻ transport

- Brenselceller, eks. katode i SOFC (eksempler til høyre). (LaSr)(Mn,Fe,Co)O₃ leder O²⁻ og e⁻

- Katalysatorer

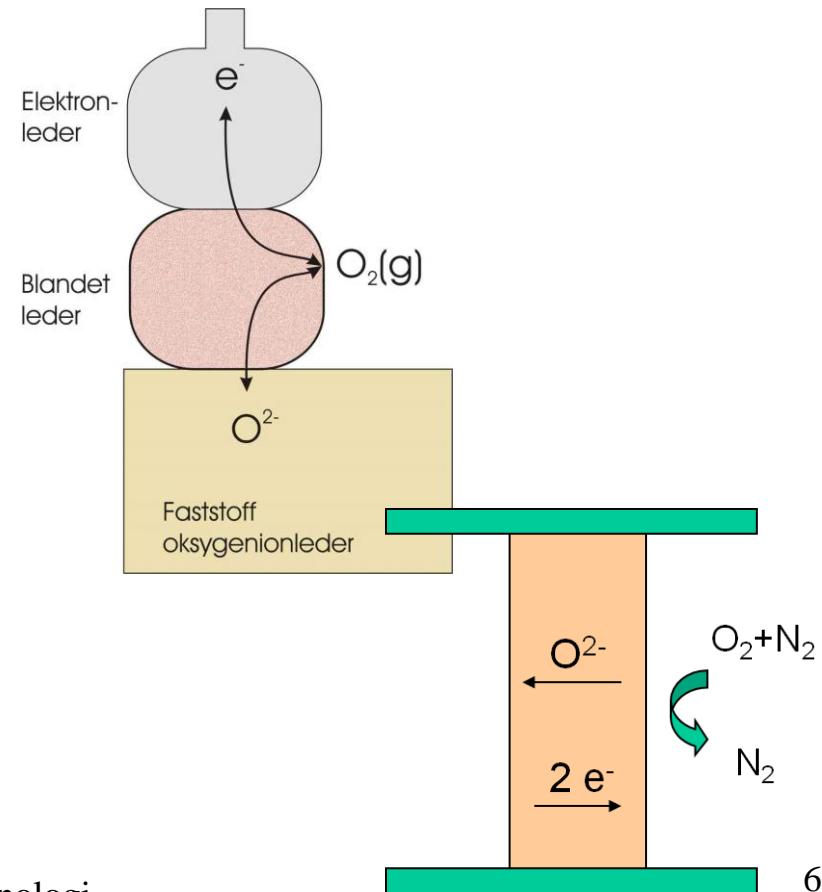
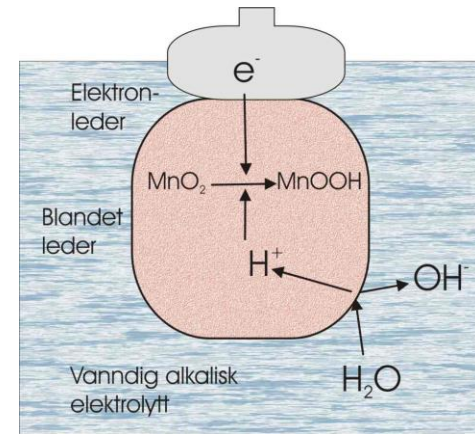
Muliggjør transport av elektroner og ioner i og på materialet

- Gasseparasjonsmembraner

Oksygen eller hydrogen passerer membranen som en strøm av ioner og elektroner

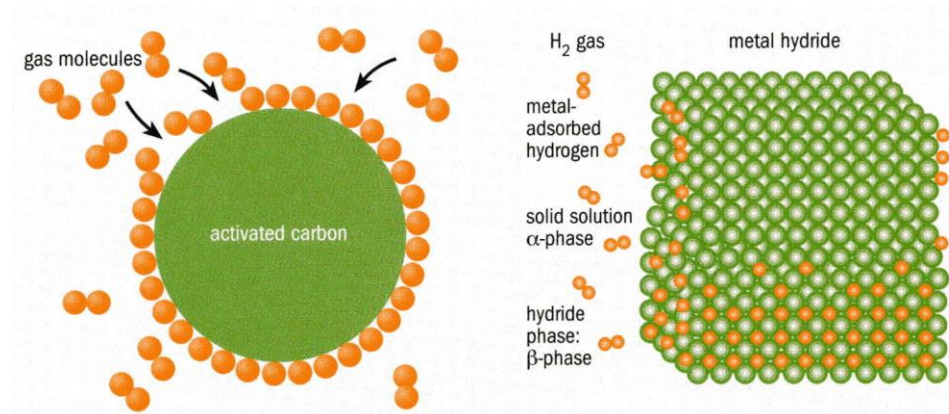
- Også viktig i korrosjon

Oksygen passerer oksidsjiktet som en strøm av oksidioner og elektroner

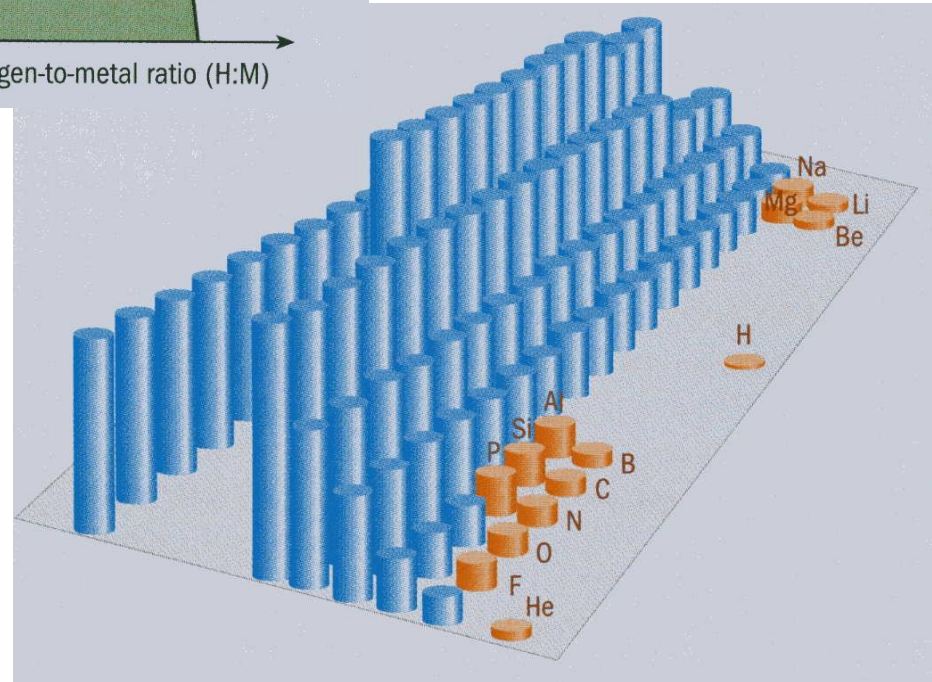
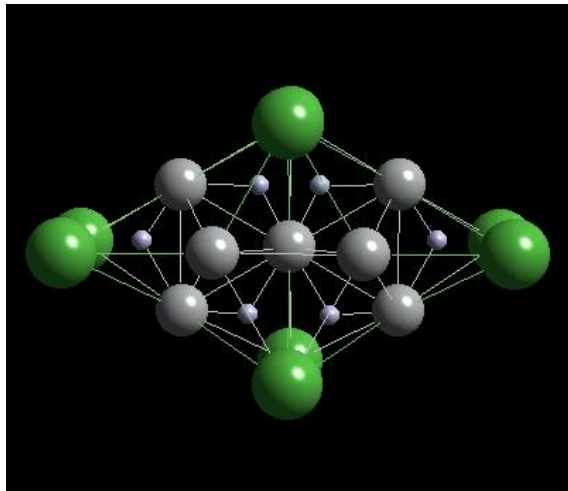
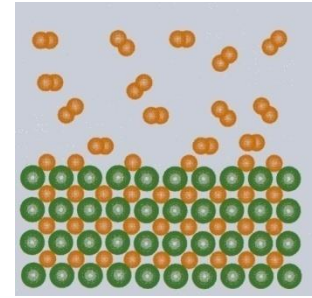
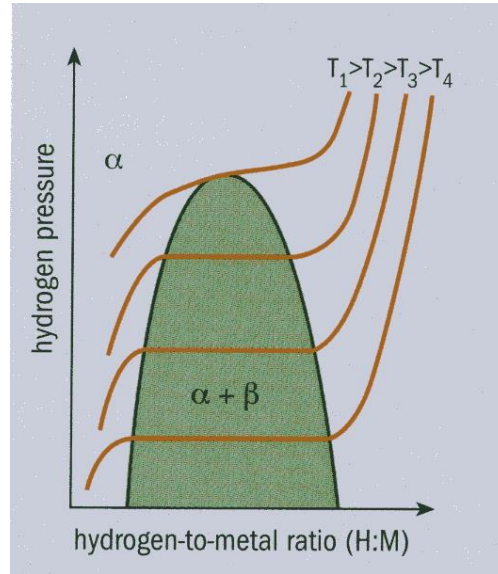
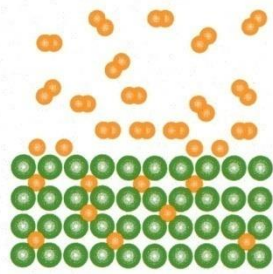

Termodynamiske egenskaper; energilagring

- Varme
  - "Phase Change Materials" (PCM)
  - Varmeopptak/-avgivelse ved smelting/frysing
    - Eksempel: $\text{Na}_2\text{SO}_4 \cdot 10\text{H}_2\text{O}$
- Kjemisk energi
  - Materialer som brensel
    - Batterier, akkumulatorer; interkalasjonsforbindelser
    - Aluminium, magnesium, C
- Brenselslagring; hydrogenlagring
  - absorpsjon
    - Metaller; YH_x , PdH_x
    - Legeringer, intermetalliske forbindelser; LaNi_5H_6 , FeTiH_x
  - adsorpsjon
    - Mikroporøse materialer
    - Nanoskopisk karbon; rør, fibre, "horn"

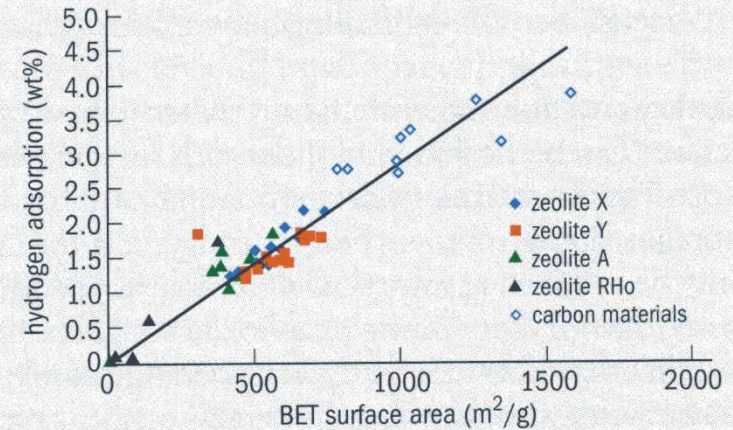
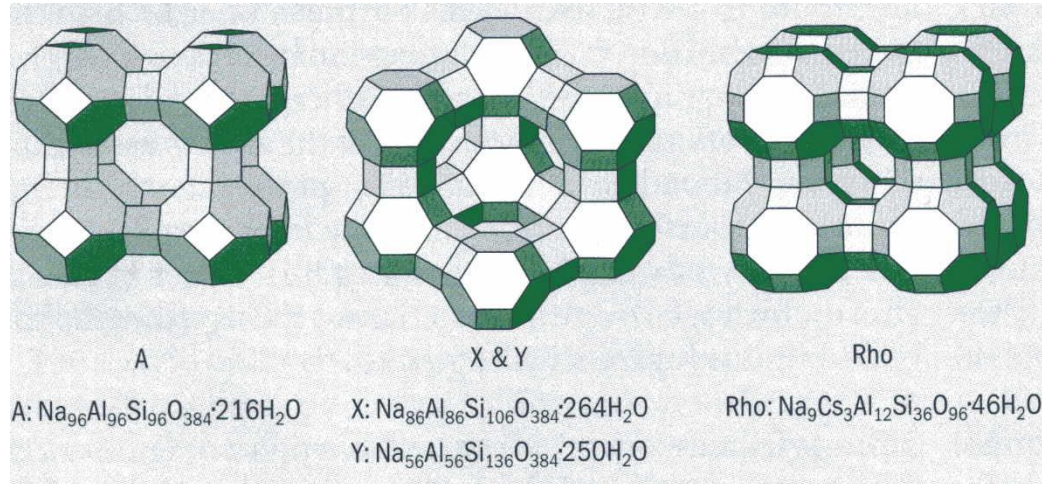

Hydrogenlagringsmaterialer

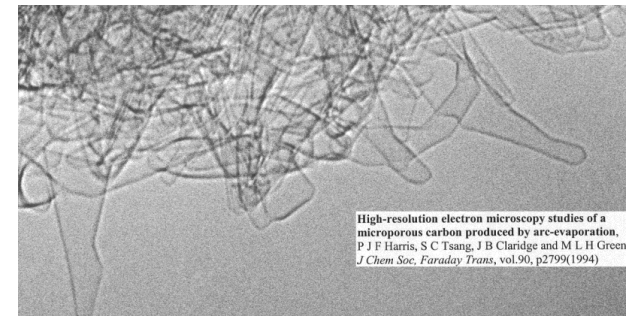
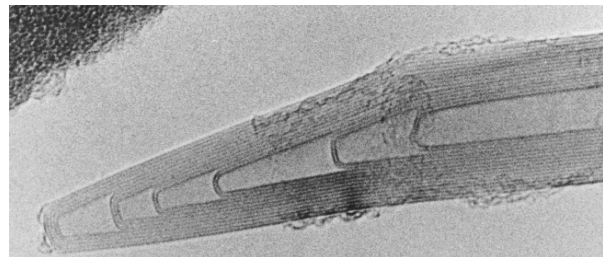

Mikroporøse og nanoskopiske hydrogenlagringsmaterialer

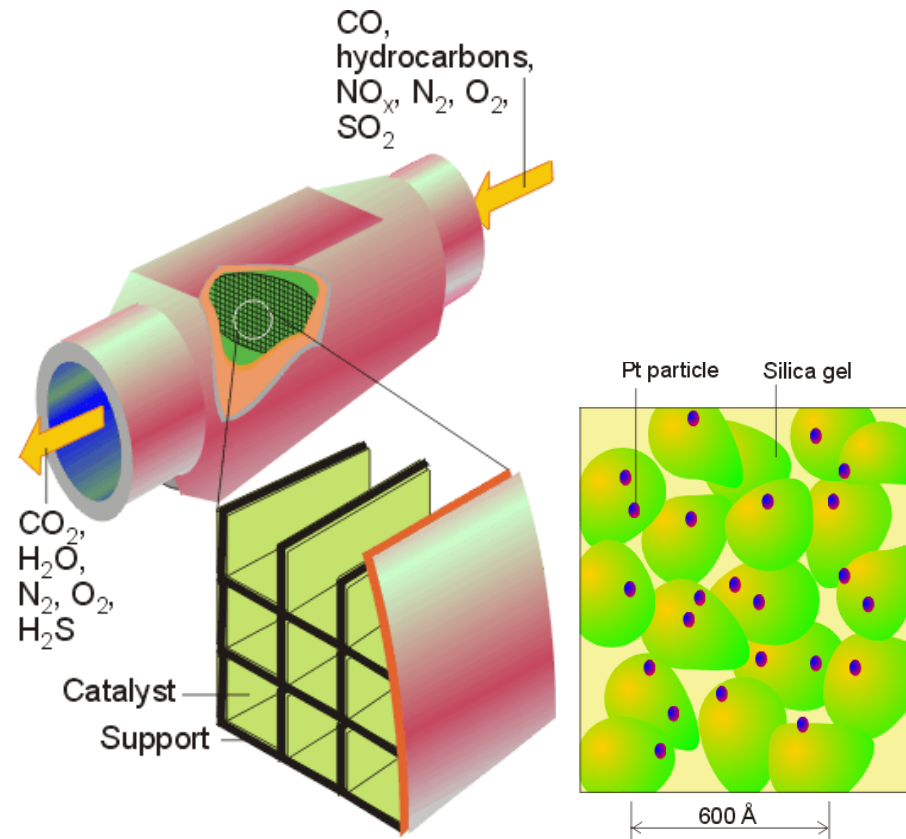
Sumio Iijima

Figurer: Harris *et al.*, *Fuel Cell Review* 1(2004)17, Shriver and Atkins: *Inorganic Chemistry*, o.a.

Kinetikk og katalyse

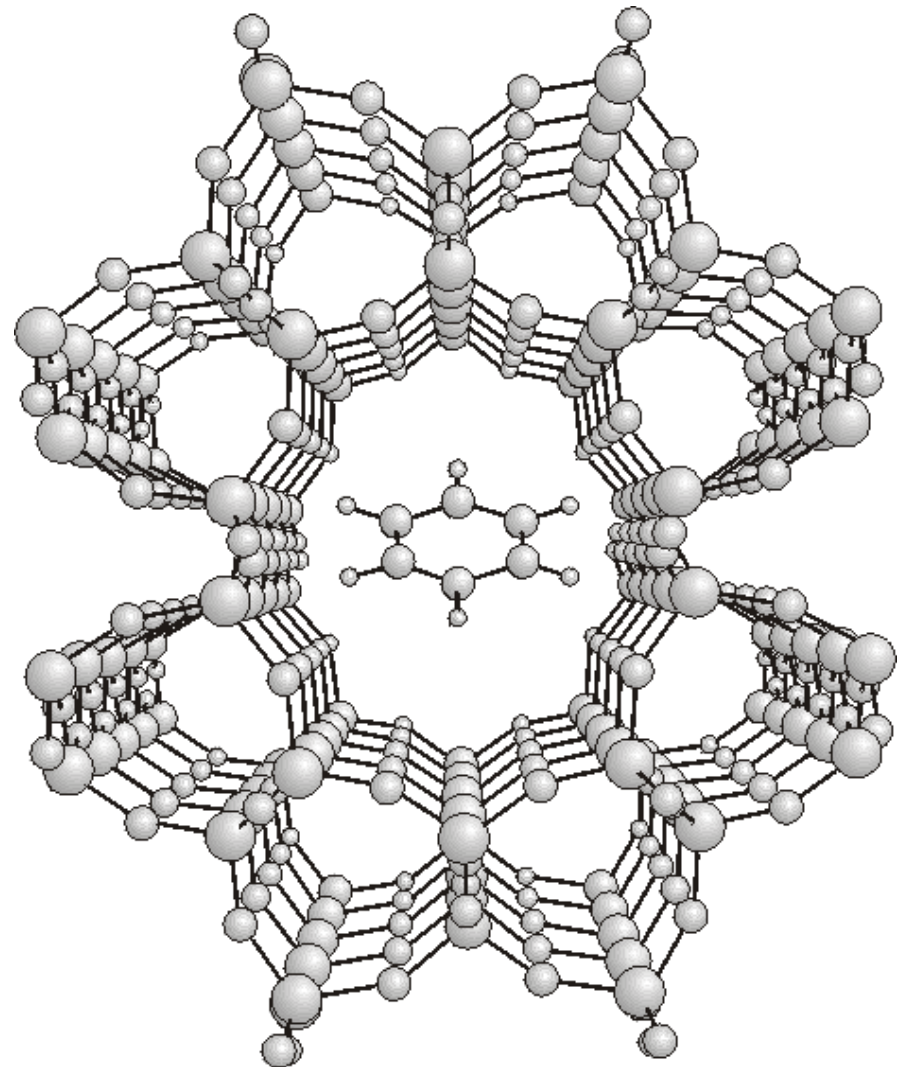
- Katalysatorer
  - Øker hastigheten (nedsetter aktiveringsenergien) på en eller flere kjemiske reaksjoner, men tar ikke del (brukes ikke opp)
  - Tar del i delreaksjoner
- Fast katalysator; Heterogen katalyse
  - Hastighet
    - Mikrostruktur, overflate
  - Selektivitet
    - Overflatekemi, transportegenskaper, defektkemi
- Svært viktig i kjemisk industri, olje- og gassindustri, energiomsetning, avgassrensing, husholdning, OSV.....

Mikroporøse materialer

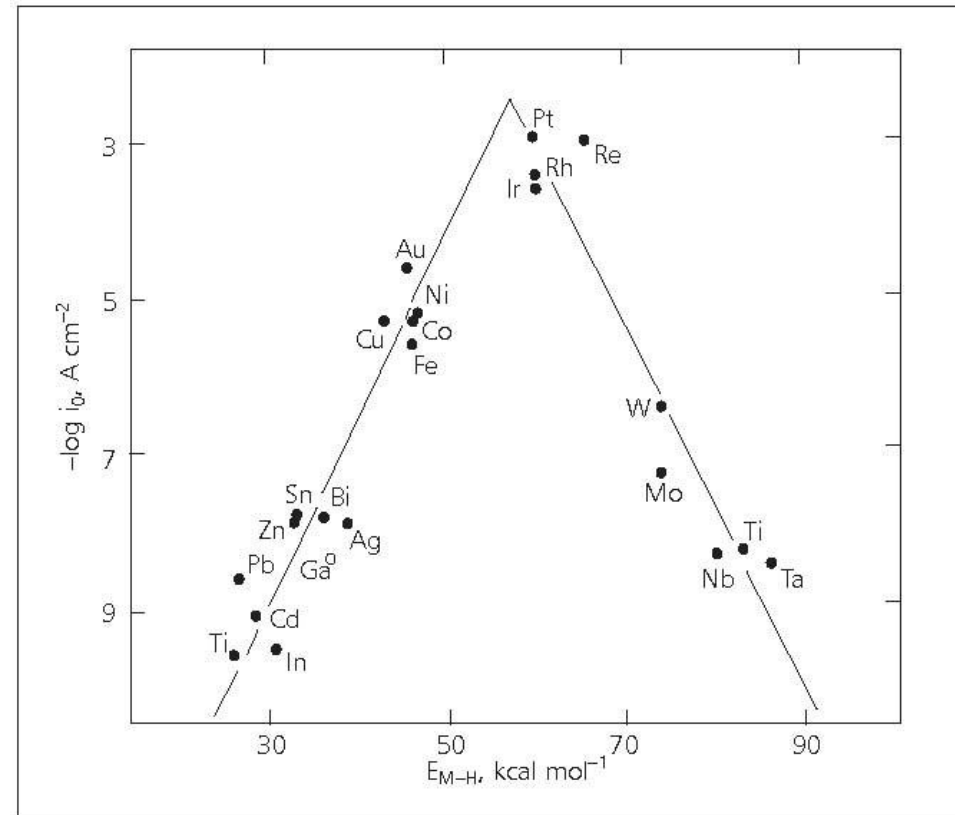
- Zeolitter; gode katalysatorer
  - silikater med åpne strukturer
  - Kanaler av forskjellig, veldefinert diameter
    - God sterisk selektivitet (størrelse)
  - Meget stor effektiv overflate inne i krystallene
  - Veldefinert overflatekjemi
  - Uendelig mange variasjoner i struktur og sammensetning
  - Mange er syntetisert ved UiO (Lillerud et al.) og bærer navn etter UiO.

Figur: Shriver and Atkins: Inorganic Chemistry

Metallkatalysatorer

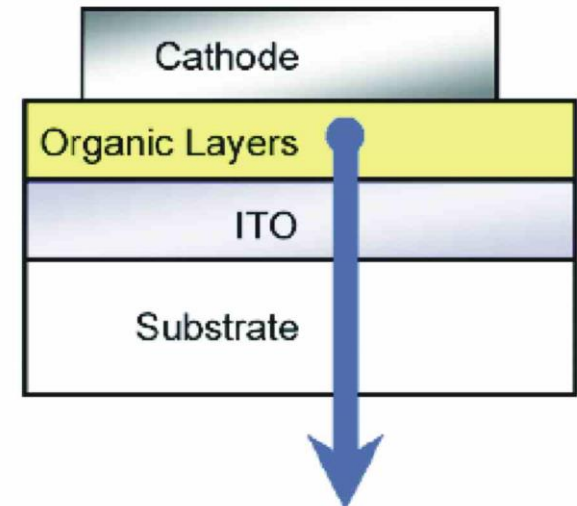
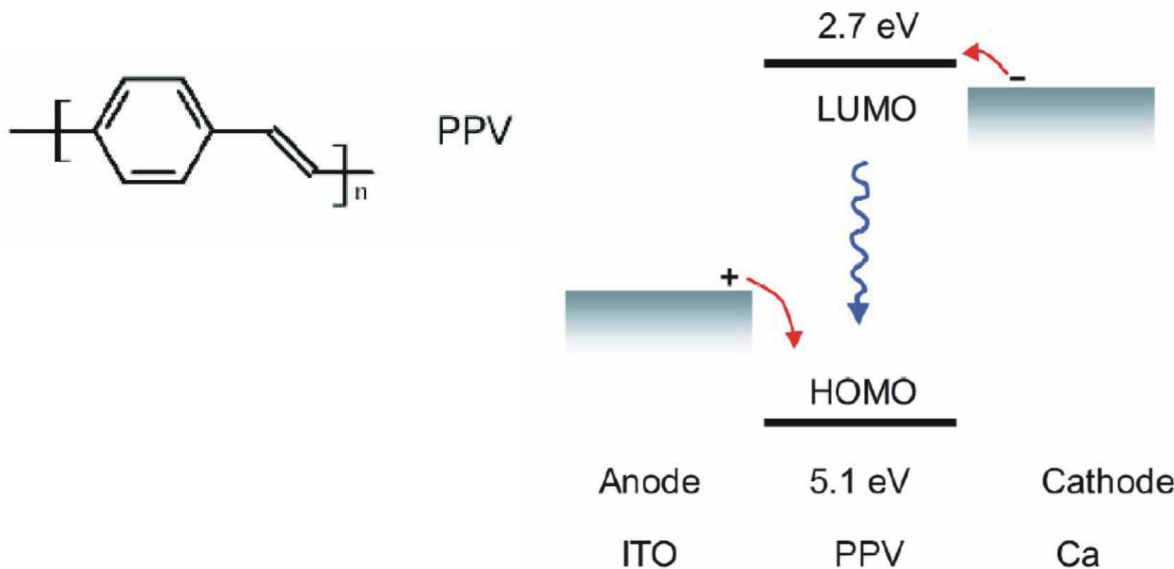
- Brukes mye som elektrodematerialer; elektrokatalyse
- Aktivitet følger ofte såkalte vulkanplott
- Kompromiss mellom god adsorpsjon av reaktantene og ikke for god adsorpsjon av produktene
- Eksempel:
  - Hydrogenutviklingselektrode
  - Utvekslingsstrømtetthet vs bindingsenergi M-H
    - «Vulkanplott» – hvorfor det?
    - Pt-metaller på toppen ☺

J. Jaksic et al., Int. J. Hydrogen Energy, [23] (1998) 1121.

Funksjonelle polymerer

- Organiske stoffer er som regel ikke-ledende
  - Stort båndgap
- Men endel aromatiske forbindelser med resonans (delokaliserte) orbitaler fremviser
  - lavere båndgap
  - halvlederegenskaper ; kan dopes
  - lyseemisjon
- Kan brukes som ledere og halvledere
- OLED: Organic Light Emitting Diode

Mange kombinasjoner av forskjellige typer egenskaper

	Optisk	Magnetisk	Dielektrisk	Elektrisk	Termisk	Mekanisk
Optisk	Absorpsjon Refleksjon	Faraday- effekten	Lysbrytning	Elektro- luminescens LASER Foto- elektrisitet	Emisjon	Piezooptisk effekt
Magnetisk		Dia-, para-, ferro-, antiferro-, ferri- magnetisme	Multi-ferroics (både ferro- elektrisk og ferro- magnetisk)	Magneto- resistans, Super-ledning Hall-effekt	Ferro/ Para/ Dia	Piezo- magnetisme (magneto- striksjon)
Dielektrisk			Permittivitet Ferro- elektrisitet		Pyro/ Para	Piezo- elektrisitet
Elektrisk				Elektronisk og ionisk lednings- evne, super- ledning	Isolator/ halvleder Super-leder/ metall Termo- elektrisitet	Resistans (defekter, gitter- vibrasjoner)
Termisk					Varme- lagring og -ledning	Hukomme lses -metall, plastisitet
Mekanisk						Elastisitet Ferro- elastisitet

En slags oppsummering av Kapittel 9

- Antallet fenomener og "egenskaper" er stort
  - Bare fantasien setter grenser...?
  - Uendelig mange stoffer og materialer igjen å utforske og kanskje "oppdage"
  - Vi kommer tilbake til mange av de funksjonelle egenskapene når vi skal se på energikonvertering i senere kapittel
- Vi har ikke dekket alt denne gangen....
    - Overflateteknologi
    - Kolloider
    - Medisinske materialer, Biomaterialer, biomimetiske materialer
    - .....